

KLASİK DÖNEM OSMANLI YARGILAMA HUKUKUNDA BİLİRKİŞİ SIFATLARIYLA HEKİMLER

*Physicians as Experts in the Classical Period of the
Ottoman Jurisdiction Law*

Doç. Dr. Ahmet KILINÇ*

ÖZET

Bu çalışma Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde hekimlerin bilirkişi olarak ne tür davalarda görüldüklerini, nasıl atandıklarını ve görüşlerinin davanın seyrine olan etkisini izah etmeye çalışır. Kadı sicilleri, birinci el kaynak olmakla beraber, veri sağlayan mühimme kayıtları ve diğer arşiv belgeleri de yeri geldiğinde istifade edilen belgelerdir. Sadece ehl-i vukufu ya da sadece hekimleri çalışmaması, hekimlerin hukuk süjesi yönünü çalışması, işbu çalışmayı nispeten özgün kılmaktadır. Çalışma ile ulaşılan birtakım sonuçlar şunlardır: Os-

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8977-9588> e Posta: akilinc@aybu.edu.tr

Makale Geliş Tarihi:31.01.2024

Makale Kabul Tarihi:07.03.2024

- ⇒ Atıf Şekli: Ahmet Kılınç "Klasik Dönem Osmanlı Yargılama Hukukunda Bilirkişi Sıfatlarıyla Hekimler", *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19/1 (2024): 287-333.
- ⇒ Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

manlı yargı teşkilatı içerisinde, hekimler, keşif heyet üyesi, şahudul hal, rıza senedinin tarafı ve ehl-i vukuf rolleri ile karşımıza çıkmaktadırlar. Kadıların hekim bilirkişisine başvurma konusunda geniş takdir yetkisi vardır. Kadılar, öncelikle uyuşmazlık konusunun hekimlik meslek bilgisine ihtiyaç olduğuna karar vermiş; ardından hekimlerin görüşlerine bilirkişi olarak başvurmuşlardır. Ayıplı köle-cariye ile ilgili uyuşmazlıklarda hangi hekimlerin bilirkişilik yapabileceğini merkezi otorite belirlemiştir. Kadılar buldukları bölgede mesleklerini icra eden Darüşşifadaki veya kendi dükkanları olan hekimleri görevlendirmişlerdir. Kadılar, dava konusu tıbbi bir mevzu dahi olsa hayatın olağan akışı ile anlaşılabilir hususlarda hekim bilirkişiyeye başvurmamışlardır. Somut olayın şartlarına bağlı olarak kadılar aynı konuya ilişkin davaların birinde hekime başvurabilmişken diğerinde başvuramayabilmiştir. Bu noktada “cüzam” ve ayıplı cariye-köle iddialarında kadıların yetkileri sınırlandırılmıştır. Hekimler, keşif heyet üyesinde yer alarak, haber göndererek veya mahkeme huzurunda görüşlerini bildirebilmişlerdir. Mahkeme huzurunda ehl-i vukuf olarak görüş bildiren hekimler, daha sonra “şahit” statüsüne geçebilmişlerdir. Kayıtlarda hekimlere ehl-i vukuf olarak adam öldürme, müessir fiil, zina, mürtedlik iddiası, cüzamlı veya akli melekelerinin yerinde olup olmadığı, cariye ve veya kölelerin “ayıplı” olup olmadıklarının tespitinde başvurulmuştur. “Mu’tad” dışı tedavi iddiasının belirlenmesinde de diğer hekimler bilirkişilik yapmışlardır. Hekimlerin tıbbi görüşleri, kadılar tarafından vakanın hukuki tahlilinde ve karar verilmesinde önemli rol üstlenmiştir. Bilirkişi hekim görüşlerine kural olarak itiraz edilmemiştir. Klasik dönem Osmanlı hukuku tecrübesi, hekimlerin mesleklerini layıkıyla yapmalarını sağlayacak tedbirlerin alınması ve hâkimlerin hekim bilirkişisi belirleme hususunda geniş takdir yetkisine sahip olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu hukuk tarihi birikimi, hayatın olağan akışı ile anlaşılabilir dava konularında hâkimlerin bilirkişiyeye gitmeden karar vermede cesur olmalarını gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tabip, hekim, cerrah, kehhâl (göz hekimi), ehl-i hibre, ehl-i vukuf, deva, hap, illet, Bimarhaneci, kabil hatunlar, cenun, bilirkişi, klasik dönem, Osmanlı Devleti, Darüşşifa,

EXTENDED ABSTRACT

The legal system of the Ottoman State is divided into two: the classical period and the post-tanzimat period. The sources and application of classical period Ottoman law have relatively unique characteristics. It is known that during the long period of the mentioned period, the state took serious steps to ensure justice. The provision of justice is too complex an issue that cannot be achieved only by judges, who are referred to as qadi. Many officials assist qadis during the trial. Experts also supported the judge while solving the case. The institution of expert existed in ancient times, in the Ottoman State and even in today; this information shows us that expert is indispensably important for the judicial organization. Experts played very important roles in ensuring justice in the classical period of the Ottoman State. Expert, in its simplest form, can be defined as a third party whose expertise is consulted when the subject of a legal dispute requires special and technical knowledge. If the dispute before the judge requires technical knowledge about health, medical personnel can be consulted as experts. This determination is valid in the Ottoman State as it is today. It should be noted that the number and variety of medical personnel providing medical intervention in the Ottoman State was wide. In this study, all people who provide medical intervention for treatment purposes or to prevent, determine or protect the disease are considered as physicians. Ottoman State was very meticulous in matters such as training physicians and practicing their profession. This study attempts to explain in what kind of cases the physicians have been seen as experts in the classical period of the Ottoman Empire, how they were appointed and the effects of their opinions on the stage of the case. While Qadı registers are our first-hand source, the Registries Records (Mühimme Defterleri) and other archival documents are used as the sources when needed. This study is relatively original, because it does not focus on experts or physicians. It underlines the physicians as experts. The results of the study are as follows: In the Ottoman judicial organization, physicians appear as viewing members, shuhud'ul hal members, litigant of consent record and experts roles. Qadis have wide discretion to apply to a physician expert.

Qadis first decide on the need for professional knowledge of the dispute; then they applied to the opinions of physicians as experts. The central authority determined the expert physicians in the case of conflicts concerning the defective slave-concubine. The judges have appointed the physicians as experts who work in the Darushaifa or their own offices in the region. Qadis did not apply to the medical expert in matters that could be understood by the ordinariness of life, even if the subject matter was a medical matter. Depending on the circumstances of the case, the judges applied to the physician in one of the cases related to the same subject while they could not apply to the other. At this point, Qadis were limited in the claims of “leprosy” and in the case of. The physicians were able to present their views in the presence of a member of the expedition, by sending their opinion or before the court. The physicians who expressed their opinion as experts before the court were able to become witness in the same case. Expert physicians were seen in following cases: murder, assault and battery, adultery, reject the religion claims, conflicts concerning the defective slave-concubine, the presence of leprosy or mental and neurological disorders. Other physicians were experts in determining the claim of non-standard (unusual) treatment. The medical opinions of the physicians have played an important role in the legal analysis and decision of the case by the judges. The opinion of the expert physician was not disputed. The experience of classical period Ottoman law reveals that measures should be taken to ensure that physicians perform their profession properly and that judges should have wide discretion in appointing medical experts. This accumulation of legal history reveals that judges must be courageous in making decisions without consulting an expert on case matters that can be understood in the ordinary course of life.

Keywords: Physician, surgeon, kehhal (ophthalmologist), expert, medicine, disease, mental and neurological disorders doctor (Bimarhaneci), capable women (kabil hatunlar), lunatic, classical period, Ottoman State, Darushaifa

GİRİŞ

Hakimler nihayete erdirmek üzere karşılıklarına gelen her hukuki ihtilaftaki konuyu derinlemesine bilmeyebilirler. Bu nedenle uyuşmazlık konusu olan hususun teknik ve özel bilgi gerektirmesi halinde, ihtilafın çözümlenebilmesi için bu bilgiye sahip kişilerin görüşlerine başvurumaktadırlar. Günümüzde bilirkişi olarak nitelendirilen işbu hâkim yardımcılarını “adalet”e verdiği önem ile bilinen Osmanlı Devlet’inde de gözlemlemek mümkündür. Ehl-i hibre veya ehl-i vukuf olarak isimlendirilen bu kişiler, özel ve teknik bilgilerini ihtilaf konusuna uyarlayarak görüş beyan etmişlerdir.

Öte yandan hekimler sahip oldukları bilgiler ile bir yandan hastalıkların önlenmesini öte yandan ortaya çıkan hastalıkların tedavi edilmesini sağlamakta ve çoğalmasını engellemektedirler. Bu açıdan bakıldığında hekimlik mesleği hem günümüzde hem de geçmişte teknik ve hususi bilgi gerektiren bir alan olarak görülmüştür. Hakimler, hekimlerin bu bilgilerinden günümüzde olduğu kadar geçmişte de ziyadesiyle istifade etmişlerdir.

İşbu çalışmanın amacı, Osmanlı Devleti’nde hekimlerin yargı teşkilatında bilirkişi sıfatıyla nasıl katkı sağladığını ortaya koymaktır. Çalışma, klasik dönem olarak ifade edilen zaman dilimine odaklanmaktadır. Zira tanzimat sonrası Osmanlı Devleti’ndeki hukuk anlayışı farklı paradigmalara dayanmaktadır. Nitekim Tanzimat sonrası Osmanlı hukukundaki değişiklik, hekimlerin bilirkişilik faaliyetlerine de yansımaktadır¹. O nedenle tanzimat sonrası hekimlerin bilirkişilik

¹ Örneğin 1840 Ceza Kanunnamesi’nde bilirkişi sıfatıyla hekimlere başvurulması gerektiğine işaret eden hükümler vardır. Hemen akabinde 21 Mart 1845 (11 Rebiyülevvel 1261) tarihinde sadır olan irade ile “*Bi-Nimetihî Teâlâ Sâye-i Muvaffakiyet-vâye-i Cenâb-ı Mülk-dârîde Mücerred İstikmâl-i Esbâb-ı Emniyyet-i Mülkiyye ve İstihâl-i Hüsn-i Zâbita-i Belediyeye Niyet-i Hayriyyesiyle Beyoğlu ve Galata ve Havalisinde Polis Nâmıyla Numune Olarak İttihâz Olunup Muahharen Emr ü İcrasına İrade-i Seniyye-i Mülûkâne Mûteallik Buyurulmuş Olan Usûl-i Cedîd-i Zabtiyyenin Hidemât-ı Umumiyyesinden Olup Ba’d Ezîn İcabına Göre Zeyli Câiz Olmak Üzere Şimdilik İcraları Muktezî Görünen Bazı Mevâdd-ı Esâsiyyedir*” başlığını taşıyan nizamnameye göre Polis Meclisinin görevlerinden bir tanesi de ihtiyaç hissedilirse veya herhangi bir iddia ortaya çıkarsa, vefat eden veya hastalanan bir şahsın eceliyle ölüp ölmediğini, yada hangi sebepten dolayı hastalandığını tespit etmek ve gerekirse bunlar ve benzeri vakalarda bilirkişi olmak üzere birer kimyager, hekim ve cerrah görevlendirmektir. Ali Sönmez, “Polis Meclisinin Kuruluşu ve Kaldırılışı

sıfatları kanaatimizce ayrı bir çalışmanın konusu olmalıdır. Araştırma, Osmanlı Devleti'ndeki bir bölge ile sınırlı değildir; bu sayede konunun ülkenin genelindeki görünümü hakkında ipuçları anlaşılabilir.

Araştırma konusu, hekimlerin bilirkişilik sıfatları olması nedeniyle, başvuru kaynakları ağırlıklı olarak şer'î sicilleridir. Ancak yer geldikçe konunun izah edilmesinde bize yardımcı olan mühimme defterleri ve diğer arşiv belgelerinden de yararlanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde hekimlerin hekimlik mesleği dışındaki faaliyetleri üzerinde yapılan araştırmaların çok fazla olmadığını dile getirmek gerekir. Bu bağlamda Kadı sicillerinde ziyadesiyle gözlemlenen "rıza senetleri" öğretinin dikkatini çeken bir alan olmuştur. Sadece ehl-i vukufu ya da sadece hekimleri çalışmaması, hekimlerin hukuk süjesi yönünü çalışması, işbu çalışmayı nispeten özgün kılmaktadır.

Çalışma, kısaca ehl-i vukuf kurumu ve Osmanlı Devleti'nde hekimlik mesleği hakkında bilgi vererek başlamaktadır. Akabinde, hekimlerin bilirkişilik yaptıkları vakalar kategorileştirilerek izah edilmeye çalışılmaktadır. Bu çalışma, hekimlerin ne gibi uyuşmazlıklarda bilirkişilik yaptıklarına, devletin bilirkişi hekimleri belirlemedeki rolüne, kadıların, bilirkişi hekimlerin görüşlerini ne derecede esas aldıklarına, bilirkişi hekimlerin görüşlerini nasıl bir usul ile yargıya ilettiklerine dair ipuçları hakkında bilgiler aktarmaya gayret göstermektedir.

I. EHL-İ VUKUF / EHL-İ HİBRE KURUMU

İslam-Osmanlı hukukunda hukuki ihtilaf mevzuusunun özel ve teknik bilgiyi gerektirmesi halinde, uzmanlığına başvuru üçüncü

(1845-1850) The Foundation Of Police Council And It' s Abolition (1845-1850)", Tarih Araştırmaları Dergisi, XXIV/37 (2005): 263-4. Daha sonra 1869'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de kurulan Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin sağlıkla ilgili konularda bilirkişilik yapmak Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin görevleri arasında sayılmıştır. Yuvacan Atmaca, Ufuk Demirgüç, "Kronoloji Denemesi", (Erişim 10 Mayıs 2019), http://bizinsanmiyiz.iksv.org/wp-content/uploads/2017/11/sag%CC%86l%C4%B1k_tr_opt.pdf. Görüldüğü üzere, Tanzimat sonrası dönemde, hekimlerin bilirkişilik yapabileceğine ilişkin açık hükümler mevcuttur. Bu hükümlerin oluşturulması ve yürürlüğe girmesini tetikleyen dönemin hukuki politik yapısı, Klasik dönemden çok farklıdır. Bu nedenle bu dönem ayrı bir çalışmanın konusu olabilir kanısındayız.

kişiye, “ehl-i hibre” veya “ehl-i vukuf” denilmiştir². Öğretide Bilirkişilik, “İslam hukukunca müsaade edilen, zorunluluğu zamanın siyasi otoritesine bağlı olan gerek yargılama öncesinde gerekse yargılama sonrasında başvurulabilen, tüm yargı mercilerinde başvurulabilen, kural olarak görüşlerine itiraz edilemeyen yargılamanın hızlı işlemesine katkı sağlayan uyuşmazlığın nihayete erdirilebilmesi için mahkemece teknik ve özel konu olan dava konusu hakkında görüşüne başvurulmuş zimmi ve kadınlardan da teşekkül edebilen adil, tarafsız, tecrübeli, uzman, teorik bilgisini somut vakaya aktarabilen kişilerden oluşan heyettir.” şeklinde detaylı bir tanımlama yapılmaktadır³. İslam hukuku açısından bakıldığında asli kaynaklarda konuya işaret eden ziyadesiyle kaynak mevcuttur⁴. İslam hukukunun ilk dönemlerinden itibaren ehl-i vukufa başvurulduğu bildirilmektedir⁵. Osmanlı uygulamasına bakıldığında da birçok konuda ehl-i vukufa başvurulduğu görülmektedir.

Osmanlı uygulamasında, ehl-i vukufa yürütme faaliyeti kapsamında başvurulduğu gibi⁶; kadı yardımcısı olarak ihtilafın çözümünde

² Bu kavram, klasik Arapça kaynaklarda “ehlü’l-ilm, ehlü’l-basar ve’l-ma’rife, ehlü’l-basîre, ehlü’l-hibre” şeklinde de kaleme alınmıştır. Ali Şafak, “Ehl-i Vukuf”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), X (1994): 532; Cahid Doğan, “Bilirkişiliğin Hukuksal Yapısı Ve Tıbbî Bilirkişilik”, Uluslararası Sağlık Hukuku Sempozyumu, Türkiye Barolar Birliği Yayınları (2015): 391.

³ Ahmet Kılınç, Osmanlı Yargılama Hukukunda Bilirkişilik (Ehl-i Hibre /Ehl-i Vukuf), 2. Baskı (Ankara: Adalet Yayınevi, 2022), 102.

⁴ en-Nahl 16/43; el-Enbiyâ 21/7; el-İsrâ 17/36; er-Rûm 30/29; el-Hucurât 49/12; en-Necm 53/23, 28. Peygamber Efendimizin de bilirkişiye başvurduğu bilinmektedir: Buhârî, II, 237; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 15.

⁵ Hz. Ömer’in şiirle yapılan bir hakaret davasında Hassân b. Sâbit’i, zina davasında Hz. Ali’yi, vergiyle ilgili bir meselede Kâ’b b. Sûr’u, ehl-i vukuf belirlediği bildirilmektedir; Şafak, “Ehl-i Vukuf”, 532.

⁶ Örneğin Gelibolu kadısına yazılan yazıda, hapisananenin tamire ihtiyaç duyup duymadığı, tamir edilmesi gerekiyorsa bunun maliyetinin ne kadar olacağını ehl-i vukuf vasıtasıyla belirlenmesi gerektiği şu şekilde kaleme alınmıştır: “*Bi’z-zât ehl-i vukûf muhamminler ile habs-hânenün üzerine varup her cânibin görüp...*” Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), 7 Numaralı Mühimme Defteri (7 Nolu MD), Hüküm No: 1993. Yine özellikle klasik dönemde aktif olan esnaf localarının yürütme kurulu üyelerinden olan ehl-i hibreler de esnafla tüccar arasındaki anlaşmazlıklarda hakemlik yapmış, mal ve hizmetin standart ve kalitesine göre fiyatını (narh) belirlemiştir. Ahmet Kal’a, “Esnaf”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), XI (1995): 424. İlhan Şahin ve Feridun M. Emecen, “XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı,” Osmanlı Araştırmaları Dergisi VII-VIII (1988): 292. Bu statüdeki ehl-i hibreler, meslek üyelerinin kendi aralarındaki seçim ve idarenin ona-

de başvurulabilmiştir. Ehl-i vukufun yargı teşkilatındaki rolü, şahitlik müessesesinden farklıdır; zira şahitler geçmişte bizzat gördüğü, duyduğu veya haber aldığı olayı veya bilgiyi aktarır ve kendi görüşlerini aktarmazlar. Ehl-i vukufun vakayı geçmişte bizzat görmesi duyması gerekli olmayıp, sahip olduğu uzmanlık ile vaka hakkında görüş bildirme sorumluluğu vardır. İslam hukuku öğretisinde şahitlik ve şahitliğin ifasıyla ilgili hükümlerin aynı zamanda ehli-i vukufu da kapsadığı ifade edilmekte⁷ ise de Mecelle'nin 1689'uncu maddesi, şahitlik ve bilirkişiliğin birbirinden ayrı kurumlar olduğu ve bilirkişiler için "şahadet lafzının şart" olmadığını amirdir⁸.

Kadının ehl-i vukufa başvurusu kural olarak kendi takdirindedir, ancak konunun teknik ve özel bilgi gerektirdiği, hayatın olağanakışından hâkimin öngöremeyeceği hususlarda belli bir zorunluktan bahsedilebilir. Nitekim, İslam hukukunun belirli alanlarına ilişkin birikiminin kodifiye edilmiş hali olan Mecelle'de sözleşme konusu malın ayıplı olup olmadığı (md. 338); malın ayıplı olması halinde ne derece fiyatın düşürüleceği (md. 346) gibi konularda bilirkişiye başvurulması gerektiği amirdir. Osmanlı uygulamasına bakıldığında merkezi otoritenin belirli konularda kadıdan "...ehl-i vukuf ile görüp..." karar vermesini istediğini görebiliyoruz⁹. Ehl-i vukufa başvurulması halinde ise hâkimin mutlaka o görüş doğrultusunda hüküm verme zorunluluğu

yı ile görevlerini sürdürmüşlerdir. Meselâ, H.977/M.1569 tarihli belge bu konuda iyi bir örnektir: "*Kasaba-i Üsküdar derzileri Mustafa b. Abdullah ve Anderya veled-i İstimâd, Yakrad(?) veled-i Tokmak, Matyoz veled-i Andon, Yorgi veled-i İstimad ve Nikola ve gayri meclis-i şer'e hâzırın olub ehl-i hirfetimizde re'is ve ehl-i hibre olmak için işbu sâhibü's-sicil Mustafa Abdullah'ı.. nasb eylediğimizi mezbûr dahî kabul idüb vukû üzere sebt-i sicil olundu..*" Rahşan Kaynak, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Üsküdar'da Esnaf Hayatı (Şer'iyye Sicillerine Göre)", Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları (2012): 212. Bu bağlamda esnaf gediklerine ilişkin detaylı bilgi için bk. Nuran Koyuncu, "Osmanlı Devleti'nde Esnaf Gediklerinin Hukuki Esasları, Gelişimi ve İlgası", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 26, Sayı 2, Konya 2018, s. 47 vd.

⁷ Şafak, "Ehl-i Vukuf", 532.

⁸ "...Ve eğer ehl-i hibrenin ihbarı gibi mücerred tahkik ve istikşâf-i hâl için vâki' olan ifâdâtda şahadet lafzı şart değildir, ancak bunlar şahadet-i şer'iyye olmayıp mücerred ihbar kabilindedir"; Cengiz İlhan, Günümüz Türkçe'siyle Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye) (Ankara: Yetkin Yayınları, 2011), 530, 531; Kılınç, Bilirkişilik, s. 74 vd.

⁹ Örneğin Tire Kadısına yazılan yazıda bir vakfın sınırlarının "...bi'z-zât toprak kâdîsi ma'rifeti ile ve ehl-i vukûf ile görüp..." belirlenmesi emredilmiştir; BOA, 7 Nolu MD, Hüküm no 2575.

yoktur. Başka bir ifadeyle ehl-i vukufun görüşü, kadı açısından takdiri bir delil niteliğinde olup, kadının bu konuda geniş bir takdir yetkisi vardır.

Ehl-i vukufta bazı özelliklerin bulunması beklenmektedir. İlk ve esas olan şart, ehl-i vukufun uyuşmazlık konusu hakkında özel ve teknik bilgiye sahip olan uzman birisi olmasıdır. İkinci şart, Osmanlı uygulaması ve Mecelle'deki ifadesiyle "bîgaraz" yani tarafsız olmasıdır (md. 346)¹⁰. İslam Osmanlı hukukunda kadının, gayri müslimin bilirkişilik yapmasında sakınca yoktur ve bu durumun örnekleri mevcuttur¹¹. Ayrıca, Osmanlı uygulamasında genelde birden fazla ehl-i vukufun yer aldığını görmekteyiz¹².

Öğretide Osmanlı uygulamasında iki tür bilirkişinin mevcut olduğu ifade edilmiştir: Atanmış bilirkişiler, fiili bilirkişiler¹³. Atanmış bilirkişiler, loncalar ile ilgili uygulamalarda görülen, resmen atanan ve genelde satış sonrası ürünün ayıplı olup olmadığı hususunda kendilerine başvuru yapılan kişiler olarak izah edilmiştir¹⁴. Fiili bilirkişiler ise sürekli görevli olmayıp, ancak kendilerine başvurulduğunda görev yapan, resmen atanmayan loncalar dışından da olabilen kişiler olarak anlatılmıştır. Abacı, hekimlerin bilirkişiliğini bu grup içerisinde değerlendirmektedir¹⁵. Bununla birlikte bu yönde bir tasniflendirmeden ziyade, bilirkişiliğin Osmanlı yargı teşkilatındaki kaynakları açısından konuyu ele almanın daha uygun olacağı düşünülmektedir. Klasik dönem Osmanlı yargı teşkilatında hakimlerin önlerine gelen ihtilaflarda bilirkişiye başvurmak ihtiyacı hissettiklerinde

¹⁰ Klasik dönem Osmanlı uygulamasında da bu özelliğe dikkat edilmiştir. Örnek bir vaka için bk. BOA, 7 Nolu MD, Hüküm no 2305, 2407.

¹¹ Zimmi ehl-i hibre örneği için bk. Rasim Erol vd., İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073- 1074 / M. 1663 - 1664), (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 849, Hüküm no: 1164.

¹² Örneğin bir veraset davasında malın ne kadar kullanıldığı "*...ehl-i vukūf olan müslümanlardan ...*" sorulmuştur; Bilgin Aydın ve Ekrem Tak, İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919- 927 / 1513 - 1521) (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 352, Hüküm no: 632.

¹³ Nurcan Abacı, "Osmanlı Dönemi Bilirkişilik Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma", U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (2002): 77.

¹⁴ Özer Ergenç, "XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa", (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi, 1989), 193'den aktaran, Abacı, Osmanlı Dönemi Bilirkişilik, 79.

¹⁵ Abacı, Osmanlı Dönemi Bilirkişilik, 80.

görevlendirilebilecek bilirkişileri nereden hangi kaynaktan seçeceği esas alınmalıdır. Bu bağlamda bilirkişiler, esnaf teşkilatından seçilebilir, kadı tarafından resen seçilebilir ya da ulul emr tarafından belirlenmiş kişiler bilirkişi olabilirler¹⁶. Bu noktaya ilerleyen kısımlarda yeniden dönülecektir.

Görüldüğü üzere Osmanlı Devlet yapısı içerisinde özel ve teknik bilgiye sahip olan kişilerden hem yürütme sahasında hem de yargı sahasında ziyadesiyle istifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'ndeki ehli vukuf lar İslam hukuku menşei li olmakla birlikte, zamanla gelişmiş ve kurumsallaşan bir yapıya sahip olmuştur. Belirli özelliklere sahip ehli vukuf lar, mahkemelerde bilirkişilik yapmak suretiyle yargı süjesi olarak da görülmüştür.

II. HEKİMLİK MESLEĞİ VE VASIFLARI

Osmanlı Devleti'nde tıbbi müdahalede bulunan sağlık personeli yelpazesi geniştir. Kırıkçılar, çıkıkçılar, sünnetçiler, eczacılar, hacematçılar, berber, fıtıkçı, sınıkçı, şerbetçiler (şurupçular), attarlar, kehhaller, kabil hatunlar, bimarhabeciler, hekimler ve elbette cerrahlar tedavi maksatlı işlemler tesis etmişlerdir. Bu çalışmada "hekim" kavramı geniş yorumlanmış; sayılan bu meslek grupları da hekim kategorisi içerisinde kabul edilmiştir. Zira bu mesleklerin hepsi, tedavi amaçlı veya hastalığı önleyici, belirleyici, koruyucu amaçlı tıbbi müdahalede bulunan kişilerdir.

Klasik dönem Osmanlı Devleti'nde hekimler, İslam hukukunun mesleğe ilişkin kuralları ve kendinden önceki devletlerin birikimi ile tıbbi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Hekimliğin toplum için dini bir gereklilik olması, işin ehli olanlara verilmesine ilişkin Kuran hükmü¹⁷, Peygamber Efendimizin hekimlik için eğitim alınması gerektiği ve uzmanlaşmaya işaret ettiği hadisleri¹⁸ İslam hukuk tarihinde devletlerin bu mesleğe önem vermelerini sağlamıştır. Bu bağlamda Selçuklu

¹⁶ Kılınç, Bilirkişilik, s. 112.

¹⁷ Nisa 4/58.

¹⁸ Ebu Davut, Diyet, 25; Nesai, Kasam, 41; Muvatta, Ayn, 12.

Devleti'nde gözlemediğimiz vakıfların oluşturduğu darüşşifaların¹⁹ ve tıp eğitimi ve sınav uygulamasının Osmanlı Devleti'nde gelişerek varlıklarını sürdürdüğünü görmekteyiz.

Öğreti, klasik dönem Osmanlı'sında, hekim ihtiyacının Darüşşifa-larda usta-çırak usulü ile, tıp medreselerinden mezun olma ile, üstat hekimlerden ders alma ile giderildiğini ifade etmektedir²⁰. Hekimler, fiili olarak darüşşifalarda ve kendi dükkanlarında mesleklerini icra etmişlerdir²¹. Başkentte, sarayda ve darüşşifada hekim olabilmek daha zor şartlara tabi olup; merkezi otorite ve vakıf senetleri buralarda çalışacakları belirlemede aktif rol almışlardır²². Hekimlerin Hekimbaşı tarafından icra edilen sınava tabi tutulduğu, bu sınavlarda başarılı olanlara izin verildiği anlaşılmaktadır²³. Hekimlerin, esnaf teşkilatına tabi olup olmadıkları hususunda farklı söylemler mevcuttur²⁴.

¹⁹ Selçuklu Devleti'nde de hekimlik mesleği vakıflar eliyle yürütülmüştür. Miladi 1217/ Hicri 614'de Sivas'ta İzzettin Keykavus tarafından kurulan Darüşşifa bunun bir örneğidir. Kuruluşunda hastahane olan darüşşifa Osmanlı devrinde medrese haline getirilmiştir. Anılan vakfın vakfiyesinde mütevellî heyetinin darüşşifaya hekim tayini ve ilaç teminine ilişkin yetkisi belirtilirken devrin hastanesinde hazik tabiplerin, kehallerin ve cerrahların bulunduğu görülmektedir, Refet Yinanç, "Sivas Abideleri ve Vakıfları", Vakıflar Dergisi, 22, (1991): 18; 27.

²⁰ Süleyman Emre Zorlu, Osmanlı Tıp Hukuku, (Ankara: Adalet Yayınevi, 2017), 43-53.

²¹ 17'inci yüzyılda saray hekimlerinin sayısı 40-50 dolayında iken dükkânı bulunan hekimlerin 1000 kişi, cerrahların ise 700 kişi olduğu zikredilir; Nil Akdeniz Sarı, "Osmanlılarda Tıphanenin Kuruluşuna Kadar Tıp Eğitimi", Türk Dünyası Araştırmaları, 22 (1983): 152, 156, 161'den aktaran Zeynel Özlü, "Sarayı Hümayûn Dışçileri İle İlgili Bazı Notlar," Erdem Dergisi, 60 (2011): 188.

²² Örneğin Üsküdar'daki vakfa ait Darüşşifada görevli doktorların hasta ile gülüryüzle ve nazik bir biçimde ilgilenecek, alanında uzman ve fedakârlık vasfına sahip kimselerden olması istenmiştir; Tijen Sabırlı, "Vakfiyesi Ve Muhasebe Kayıtları Işığında Atik Valide Vakfı" Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2012), 47.

²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III, 2. Kısım, 5. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 509. İstanbul kadısına bazı cahil hekimlerin, cerrahların İstanbul'da ve çevre yerlerde dükkân açarak halka zehirli ilâçlarla zarar verdikleri, çığrtkan ve yalancı olduklarını hekimbaşı Garzettinzade Muhittin Efendi bildirerek yetenekli olanların devamına ve yetenekli olmayanların ise meslekten atılmasına dair ferman 25.CA.981 / 22.09.1573 tarihinde gönderilmiştir. Yine İstanbul kadısına İstanbul'da ruhsatsız hekimlik, cerrahlık ve göz hekimliği yapanların belirlenmesinden sonra hekimbaşı, cerrahbaşı ve kâhhalbaşı tarafından sınav ile kabiliyetleri belirlenenele izin verilmesi hakkındaki belgelerin tarihi 25.CA.981 / 22.09.1573'dir. Ahmet Kılıç, "23 Numaralı Ve 1573 Tarihli Mühimme Defteri/S. 1-86 (Özet- Transkripsiyon-Dizin)" (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2018), 106, 26, 65, 91.

²⁴ Bazı müellifler, hekimlerin esnaf gibi bir tasnife tabi tutulmadığı, kendilerine has özelliğe sahip bir meslek kolu olduğunu beyan eder; Şahin ve Emecen, Tokat Es-

Devlet, hekimlik mesleğinin icrasına ziyadesiyle müdahale etmiştir²⁵. Bu bağlamda hekimlerin mesleklerini layıkıyla yapmaları gerektiği kanunnamelerde, fermanlarda sıklıkla ifade edilmiştir²⁶. Bir hekimin hangi bölgede görev yapacağı kontrol altında tutulmaya çalışılmış, bölgedeki hekimin vefat etmesi veya başka nedenlerle ayrılmasından ötürü boşluk başka bir hekim ile doldurulmuştur²⁷. Bir cerrahın başka bir cerrahın görev alanına müdahale etmemesi pay-ı tahtın gündemini oluşturabilmiş²⁸, hekimlerin geçimleri için mezraların tah-

nafi, 296. Öte yandan Osmanlı sarayında sanat erbabından oluşan ve eğitim konusunda mühim bir kuruluş olan ehl-i hiref adı verilen teşkilatın sağlık alanında önemli hizmetler verdiğini; cerrah ve kehallerin bu ehl-i hiref teşkilatına bağlı olarak mesleklerini icra ettiklerini ifade eden yazarlar da mevcuttur; Özlü, Saray-ı Hümâyûn Dışçileri, 188.

- ²⁵ Denetimler, bölgede yer alan kadılar suretiyle icra edilebilmiştir; İsmail Kurt, "İstanbul Kadılığı 106 Numaralı Ferman Sicilinin Tavsif ve Tahlili (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1987), X.
- ²⁶ Yavuz Sultan Selim dönemi kanunnamesinde cerrahlar için "*cerrahlar sanatlarında kâmil olalar*" hükmü amirdir; Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri, 3. Kitap, (İstanbul: İsanbul Osav Yayınları, 1991), 111. "*Osmanlı topraklarındaki bazı şehirlerde bazı kimseler cerrah, tabip ve kehhâl adına gezüb hengâme kurup ve dükkânlarda oturup mücerred celb ve ahz için Müslümanlara tıbbâ mugayir ve hikmete muhalif katil şerbetler ve zehr-nâk müşhiller virüb ve âdet-i âleme muhalif yelere açub ve gözlere dahi uslubsuz yapışub muhalif otlar koyup, Müslümanların mallarına ve canlarına zarar irişdirüb bunun gibileri imtihan edip bilip bilmeyenlerin ayırt edilmesi*", "*Sultan Mehmed Hân Dârûş-şifâsında hamam olmadığından hastalar için hamam yapılması*", "*aktarların hastalara yanlış ilaç vermemeleri*" gibi konularda verilmiş hükümler vardır; A. R. Altınay, Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı (1495-1591), (İstanbul: Enderun Yayınevi, 1998), 61'den aktaran Cafer Çiftçi, "Müşteri Memnuniyeti, Kalite Ve Osmanlı Esnafı" U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (2004): 26.
- ²⁷ Yenikapı dışında dükkân açmağa mezun olan Cerrahlardan Manol vefat eylediğinden yerine Başmülazım olan Mihal'e Fenerkapısı dışında cerrahlık etmek üzere ruus-ı hümayun verilmesine ilişkin H. 05.06.1184 tarihli kayıt için bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Sıhhiye (C..SH.), 24-1151; aynı minvalde H. 08.04.1189 tarihli başka kayıt için bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Sıhhiye (C..SH.), 23- 1114.
- ²⁸ Geyve kadısına yazılan yazıda Tekfurpınarı köyünden Mustafa'nın cerrah olup hasta tedavisine, sünnet etmesine müdahale eden Geyveli Cerrah Mehmed'in engellenmesi istenmiştir; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A. {DVNSMHH.d.}), 95-211-0. Eğrigöz kazasına bağlı Emed kasabasında üstad cerrah olup çocukları sünnet eden Ali oğlu Mehmed'in mesleğini yapmasına engel olunmamasına ilişkin H.29.06.1056 tarihli belge için bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A. {DVNSMHH.d.}), 91-321-0.

sis edildiği görülmüştür²⁹. Sahte hekimler veya mesleklerini layıkıyla yapmayanlarla devletin ciddi bir şekilde mücadele ettiği anlaşılmaktadır³⁰. Ülkenin savaş halinde olması veya diğer siyasi gelişmelere göre hekimlerin görev yerleri değiştirilebilmiştir³¹.

Hekimler üzerinde devletin bu denli titizlikle durması, mesleğe verilen öneme işaret etmektedir. Eğitim almış, sınava tabi tutulmuş ve devletin sıkı kontrolü altında olan bir meslek grubu sahip olduğu özel ve teknik bilgisi ile yargı teşkilatının da bir parçası olmuştur. Hekimlerin klasik dönem yargı teşkilatındaki rolleri, ağırlıklı olarak rıza senedinin tarafı olmakla birlikte; keşif heyeti üyesi, şuhudul hal³² ve ehl-i vukuf olarak da karşımıza çıkmaktadır.

III. BİLİRKİŞİ SIFATIYLA HEKİMLER

Bu başlık, öncelikle hekimlerin nasıl bilirkişi seçildiklerine ilişkin ipuçlarını araştırmaktadır. Ardından hekimlerin bilirkişi olarak görüşlerini nasıl bir usul ile bildirdiklerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Hekimlerin ne tür davalarda bilirkişilik yaptıklarını izah eden bu başlık hekim görüşlerinin yargılamanın seyrine nasıl etki ettiğine de değinmektedir.

²⁹ “...Hekimbaşı İsa mektûb gönderüb ... vakıf mezranın mahsulü İznik’e tabib olan kimesnelere verilügelüb berat-ı şerifimle mutasarrıf iken ...” Fatime Yazıcı, “54 Numaralı Mühimme Defteri’nin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi (1-154)” (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2010), 75.

³⁰ 21-30 M 1075 / 14-23.08.1664 tarihli Mağnisa Monlâsına ve (Boş) ve (Boş) Kadılarına ve Saruhan Sancağı Mütesellimine Sahte hekimlerin men olunmaları hakkındaki mühimme kaydı için bk. Ercan Alan, “95 Numaralı Mühimme Defteri (Tahsil, Transkripsiyon Ve Özet)” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008), 15.

³¹ “...muhâfaza-i mezbûrede üstâd cerrâh ve terementi ve çam sakızı bulunmadığından mukaddemâ ve bu defa vürûd idenler bir üstâd cerrâh ve eczâ’-i merkûme işâl olunması...”na ilişkin mühimmde kaydı için bk. Ersin Kırca, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi 168 Numaralı Mühimme Defteri (S.1-200) (1183-1185/1769-1771) Transkripsiyon, Değerlendirme” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), 311; “...asker-i mezbûrun muhârebede mecrûh olanları cerrâhlar tîmâr eylemek üzere kalup mâ’adâsin...”na ilişkin kayıt için bk. İlhan Gök, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi 168 Numaralı Mühimme Defteri (S. 200-376) (1183-1185/1769-1771) Transkripsiyon, Değerlendirme” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), 40.

³² Örneğin iddet nafakasına ilişkin davada şuhud’ul hal şu şekilde sayılmıştır: “İnde-ş-şuhûdî’l-mezbûrîn ve Lutfî bin Süleymân ve Hâcî Seydî bin Hâcî Yûsuf ve Cerrâh ‘Alî bin Cerrâh Hamza ve gayruhum mine’l-hâzırîn...” Leyla Özpolat, “1 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (970-1019 / 1563-1610) (Değerlendirme ve Transkripsiyon)”, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2016), 255.

A. Hekimlerin Ehl-i Vukuf / Ehl-i Hibre Olarak Belirlenmesi Yöntemi

Hekimlerin bilirkişi olarak belirlenmesinde diğer ehl-i vukufalarda olduğu gibi kadının geniş takdir yetkisi mevcuttur. Başka bir ifadeyle bir vakanın bilirkişi hekime gidip gitmemesi konusunda kadı karar vermektedir. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla kadılar öncelikle uyuşmazlık konusunu belirlemişlerdir. Ardından da ihtilaf konusunun hekimin görüşüne başvurulmasını gerektirdiğine karar vermişlerdir. Örneğin ayıplı cariyeye satımına ilişkin bir davada kadı "...ayb-ı mezbûr etibbâya mürâca'at ile ma'lûm olan uyûbdan olmağla..."³³ demek suretiyle konunun hekimlere başvurulması gereken bir ihtilaf olduğuna karar vermiştir. Dava konusu bu şekilde hekim ile ilişkilendirilmiştir. Akabinde de hekimlerden ehl-i vukuf olarak görüş alınmıştır.

Kadılar, kural olarak buldukları bölgede mesleğini icra eden hekimlerden birisini bilirkişi olarak görevlendirmişlerdir. Özellikle taşrada hekimlerin görev yerlerinin, merkezi otorite tarafından belirlenmiş olması, bir bölgede çok fazla hekimin görev yapmaması, kadıları bilirkişi seçme konusunda sınırlandırmıştır. Bu durumda, kadılar bölgelerinde varsa daruşşifadaki hekimleri veya kendi dükkanını açmış hekimleri veya dava konusuna bağlı olarak "kabil hatun", bimarhaneci gibi diğer sağlık personelinin bilirkişi olarak görevlendirmişlerdir. Örneğin 17. yüzyılın ilk yarısı sonlarında Bursa mahkemesine yansıyan bir şikâyetle Bursa esircilerinden Mehmet yine Bursa esircilerinden Ahmed'i kendisine sağlam diye hastalıklı cariyeyi satmakla suçlamıştır. Suçlanan kişi cariyenin hastalığının yeni olduğunu iddia etmiştir. Bilirkişi olarak bölgedeki Darüş'sifa başhekimini Mehmed Efendi'ye başvurulmuştur³⁴.

Merkezi otorite, konuya/hastalığa bağlı olarak hangi hekimlerin bilirkişilik yapabileceğini belirleyebilmiştir. Bu durumda kadılar da kendi istedikleri veya seçtikleri hekimleri değil, merkezi otoritenin belirlemiş olduğu hekimleri görevlendirmişlerdir. Bu husus "cariye ve

³³ Salih Kahrıman vd., İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086 - 1087 / M. 1675 - 1676), (İstanbul: 2010), 544 Hüküm no: 592; bu minvaldeki örnekleri çoğaltabiliriz. Kayıtlarda "bu makule emrâzı teşhîse ... nâm tabiblere..." başvurulduğu yani bu uyuşmazlık için hekime başvurulması gerektiği ifade edilmektedir; Erol vd., İstanbul12 Cilt: 16, 128, Hüküm no: 45.

³⁴ Sicil için bk. Abacı, Osmanlı Dönemi Bilirkişilik, 80.

kölelerin” ayıplı/hastalıklı olup olmadıklarının tespitinde karşımıza çıkmaktadır. Kayıtlarda geçen “*teveccüh-i husûmet için mevsûfe-i mezbûre taraf-ı Saltanat-ı aliyyeden ehl-i hibre ta’yîn olunan ... nâm tabîblere irâet olundukda*” ifadesi fikrimizi teyit eder³⁵. Aynı konu hakkında bir başka örnekte de “*bu makûle emrâzı teşhîs için taraf-ı Saltanat-ı Aliyyeden ta’yîn olunan*” ifadesi Saltanatın ayıplı cariyeye veya köle hususunda teşhis için hangi hekimlerin bilirkişi olabileceğini merkezi otoritenin belirlediğini ortaya koymaktadır³⁶. Farklı mahkeme ve zamanlarda aynı hekimin anılan konu hakkında bilirkişi olarak görev yapması uygulama birliğini göstermektedir. Bu kayıtlar, öğretide “fiili bilirkişi” olarak gruplandırılan bilirkişilerin resmen görevlendirilmediği iddiasının yeniden değerlendirmeyi gerektirir³⁷. Saltanatın bu şekilde bilirkişi hekim belirlemesi, dava konusuna verilen önem ile izah edilebilir.

Hekimlerin bilirkişi olarak belirlenmesi hususunda dikkat çeken diğer husus mutlaka kayıtlarda bunların isimlerine yer verilmiş olmalarıdır. Şahitler gibi haklarında tezkire yapılmaması; muslihun gibi isimlerinin gizlenmemesi dikkate değer bir başka tespittir. Kanaatimizce bu durum hekimlerin kadının kararında oynadığı rol ile ilişkilidir. Nihai itibarıyla kararı kadının vermiş olması ancak bu kararda hekimin rolünün önemli olması, bilirkişi hekimlerinin isimlerinin zikredilmesi sonucunu doğurmaktadır.

Dava konusunun tıbbi bir konu olmasına rağmen, hayatın olağan akışı ve hayat tecrübesi ile anlaşılabilir konularda hekimlere başvurulmadığı; ancak tıp ilmiyle uğraşanların bilebileceği hususlarda hekimlere danışıldığı görülmektedir. Örneğin Emetullah bt. Ali, parmağını kestiğini iddia ettiği Mehmed b. Abdullah’tan şikâyetçi olmuştur. Kadı, parmağın kesik olup olmadığı ve yaralanıp yaralanmadığı hususunda hekim görüşüne başvurmamıştır, zira bu hususun aşikâr olduğunu şu şekilde kayıt altına almıştır: “... *mecrûha-i mezbûrenin cerâhatine nazar olundukda, fi’l-vâki’ sol elinin serçe parmağı kat’*

³⁵ Kahrıman vd., İstanbul18 Cilt: 18, 544, Hüküm no: 592. Bu mivaldeki örnekleri çoğaltmak mümkündür.

³⁶ Erol vd., İstanbul12 Cilt: 16, s. 900, Hüküm no: 1226.

³⁷ Abacı, Osmanlı Dönemi Bilirkişilik, 79.

olduğundan mâ'adâ sırça parmağı yanında olan parmağı dahi mec-rûh idiği mukarrer ve muhakkak olmağın..."³⁸. Bu noktada kadının her yaralama iddiasının mutlaka hekim tarafından belirlenmediği; hayatın olağan akışına bağlı olarak kadının kendi hayat tecrübesi ile de bu yönde karar verebileceği ve bilirkişi belirleme hususunda geniş bir takdir yetkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak vakada kadı, iddia edildiği gibi diğer parmağın "amelden koyulduğunu" yani iş göremez hale geldiğini kendi hayat tecrübesiyle anlayamamıştır. Bu noktada konunun uzmanı hekimlerden görüş alındığı şu şekilde kayıt altında tutulmuştur: "...timar eden cerrâhlardan suâl olundukda, fi'l-vâki' amelden kalmışdır deyû haber vermeğın...". Benzer bir vakada ise Konya kadısı yaralama sebebiyle elin sakat kalıp kalmadığını tespit için hekime başvurmamıştır; eli kendisi incelemiştir: "...mecruh-ı mezbur ... in yedine nazar olundukda cerh-i mezburun tesirinden naşi baş parmağı ile sebbâbesi bi'l-külliyeye 'amelden münkatı' olduğu mu'âyene ve müşahede olunmağla..."³⁹. Aynı tıbbi rahatsızlık iddiası için kadılardan birisinin hekim bilirkişisine gitmesine rağmen diğerinin gitmemesi, bilirkişiye gitme hususunda kadının sahip olduğu geniş takdir yetkisinin göstergesidir. Kadılar, önlerine gelen her somut vakayı, olayın içinde bulunduğu şartlara göre değerlendirmişlerdir. Parmağın "amelden koyulduğunu" bir vakada herkesin anlayabileceği bir şekilde ortada ise hekime başvurulmamış; ancak aynı sorunun anlaşılabilmesi için teknik bir inceleme gerekiyorsa bu kez hekime başvurulmuştur.

Bir başka vakada da kadın, eşinin akli melekesinin olmadığını iddia ederek, kocasının bimarhaneye gönderilmesini talep etmiştir. Bu vakada kadın, kocasının "cünun" hastalığına kapıldığı "...Akli başına gelüp gah mecnun olmağla menün olduğu halde beni darb ve bağazlamaya yatırıp elinden halas olmam ile ..." şikayet etmiştir⁴⁰. Kadı, mahalle sakinlerinden kişileri huzuruna çağırması ve her biri adamın cünun hastalığına maraz olduğunu bildirmişlerdir. Kocanın

³⁸ Hüseyin Kılıç vd., İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havâss-I Reffa) 74 Numaralı Sicil (H. 1072 - 1073 / M. 1661 - 1662) (İstanbul: İSAM, 2011), 279, Hüküm no: 282.

³⁹ İzzet Sak ve İbrahim Solak, Konya Kadı Sicili 1148-1149 / 1736-1737 Defter 53, (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2016), 270.

⁴⁰ İzzet Sak ve Cemal Cetin, Konya Kadı Sicili 1138-1139 / 1726-1727 Defter 50, (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2016), 298, 299.

akli melekesinin olup olmadığı hekimlere veya bimarhaneciye değil, mahalle sakinlerine sorulmuştur⁴¹. Yine, başka olayda mecnune olan kadının akli melekelerinin *yerinde olmadığı* “*sikât-ı müslim*” güvenilir Müslümanların ihbarı ile tespit edilmiş ve vasi ataması yapılmıştır⁴². Dikkat edilirse bu iki olayda teknik ve özel bilgiye sahip kişilere başvurulmamıştır. Ancak aksi uygulamalar mevcuttur: Akli melekesinin olmadığı, etrafa ve başkalarını zarar verdiği iddiası ile kadı huzuruna çıkartılan Hadice binti Ahmed’in “... *bimarhaneye vaz olunup ifakat buluncaya değin bimarhanede zabt ve terbiye olunmasını ...*” talep olunmuş, bunun üzerine “... *hazır-ı bi'l-meclis bimarhabeci seyyid süleymana taraf-i şeriden izin ...*”⁴³ verilmiştir. Burada ise bu kişinin iyileştirilmesinin mümkün olup olmadığı ile ilgili bimarhaneciden görüş sorulmuştur. Buradaki farklı tercihler, biraz önce izah ettiğimiz gibi kadıların geniş takdir yetkisi ve her somut olayın kendi koşullarına göre değerlendirilmesi gerekliliğinden kaynaklanmaktadır.

Çocuk düşürme suçunda kadından ayrılan parçanın cenin olarak nitelendirilip nitelendirilmemesinde kadıların izlediği yöntem de önemlidir. Kocasının darbu ile kadının çocuk düşürdüğü iddiası ile açılan davada, kadın ıskat eden varlığı kadıya sunmuştur. Kadı “...*muzafa ibraz eyledikdike nazar olunub a'zâ-yı isaniyeden eser ve alame olmayup kanla mültah lahm paresi şeklinde bir şey olduğu...*” kanaatine kendisi varmıştır⁴⁴. Kadından düşen ve delil olarak ileri sürülen varlık, hekime gönderilmemiş; kadı kendi hayat tecrübesi ile varlığın müstenibetül hılka⁴⁵ olmadığına kanaat getirmiştir⁴⁶.

⁴¹ Ateşli hastalığa bağlı olarak akli melekelerini kullanamadığı zamanda karısını üç talakla boşayan kocanın bu iradesi, hukuken geçerli sayılmamıştır. Kocanın “*humma-yı muhrakaya*” müptela olması ve aklının başında olmadığı mahalle imamı ve sakinleri tarafından belirlenmiştir; Sak ve Çetin, Konya Kadı Sicili Defter 50, 375.

⁴² İbrahim Solak ve İzzet Sak, Konya Kadı Sicili 1103-1104/1692-1693 Defter 38, (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2016), 377.

⁴³ Sak ve Solak, Konya Kadı Sicili Defter 53, 300.

⁴⁴ Solak ve Sak, Konya Kadı Sicili Defter 38, 247.

⁴⁵ Bu kavram, vücut organları belirgin hale gelmiş cenine işaret eder; Ahmet Kılınc, “Çocuk Düşürme Suçunun 17’nci Yüzyıl İstanbul’undaki Görünümü”, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XXIII/38 (2018): 62.

⁴⁶ Benzer bir kayıta “...*gayri müstebinetül hılka bir cenin etmişidüm deyu bir parça lahm ibraz idüp ba'de'n-nazar gibbe'ssu'al...*” denilmek suretiyle kadından düşen varlık kadı tarafından değerlendirilmiştir; Sak ve Solak, Konya Kadı Sicili Defter 53, 282, 283.

Klasik dönemde hekim bilirkişi belirleme hususunda merkezi otorite, kimlerin hekim bilirkişisi olabileceğini belirlememiş ise kadının çok geniş takdir yetkisi mevcut olmuştur. Kadılar, birbirine çok benzeyen vakaların birinde hekime başvurabilmiş iken diğerinde başvuramayabilmiştir. Bu farklı uygulama, somut olayın kendi şartlarına uygun hareket etme gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Kadılar gerçekten ihtiyaç hissedilmesi halinde hekim bilirkişilerine başvurmuştur.

B. Hekimlerin Ehl-i Vukuf / Ehl-i Hibre Olarak Görüş Bildirme Usulleri

Dava konusunun, bilirkişi sıfatıyla hekimin inceleme alanına girilmesine karar verilmesi ve bilirkişi hekimin tespit edilmesi üzerine, uyumsuzluğun konusuna bağlı olarak değişik şekillerde hekim görüşüne başvurulmaktadır. Keşifte yer alma, kendi mahallinde tetkik, mahkeme huzurunda şifahi görüş bildirme, hekimlerin bilirkişi sıfatıyla yargı teşkilatı içerisinde yer aldığı yöntemler olarak karşımızda durmaktadır.

Hekimlerin keşif heyetinde yer aldığı vakalar genelde adam öldürme ve müessir fiil iddialarının söz konusu olduğu ihbarlarda görülmektedir. Bu tip vakalarda, bir kişinin bir yerde yaralı veya ölü olarak bulunduğu ihbarı üzerine, hekimler de keşfe bizzat mahkeme heyeti ile gitmişlerdir⁴⁷. Hekimin heyetin içerisinde yer alması, onun sahip olduğu teknik ve özel bilgiden kaynaklanmaktadır. Zira iddia edilen yaralama fiilinin bir adli vaka olup olmadığı, fiilin bir başkası tarafından yapılıp yapılmadığı gibi hususların tespit edilebilmesi için yaralının durumu tıbbi açıdan tahlil edilmelidir. Örneğin Yeniçerilerden Ali b. Abdullah'ın kulağından kan geldiği iddiasının yerinde incelenmesi talebi üzerine “... *Mevlânâ Şemseddin irsâl olunup cerrâh Ferruh ve zeyl-i sicilde olan müslimîn ile üzerine ...*”⁴⁸ varılmıştır. Anılan kişinin, “...*alında sopa yarası ve başının sol cânibinde dahi kara bere*

⁴⁷ Keşif ile ilgili detaylı değerlendirme için bk. Ahmet Kılınç, Betül Argunhan, “Osmanlı Yargılama Hukunda Keşfe İlişkin Birtakım Mülâhazat (17-18. Yy. İstanbul Örnekleme)” Türk Hukuk Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Türkiye Adalet Akademisi, Ankara 2023, s. 415 vd.

⁴⁸ Rifat Günalan, İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987 -988 / M. 1579 - 1580), (İstanbul: İSAM, 2010), 121, Hüküm no: 139

olup ve sol kolunun dirseğinden kemiği yerinden kırılıp ve yüzü ve gözü şiş olup kulağından kan ..." geldiğinin tespit edilmesinde hekimin rolü büyüktür. Bu tespitler vakanın bir adli vaka olduğu sonucu doğurmuştur. Hekimin burada, olay yerinde hastayı muayene ederek, fiilin darp ile meydana geldiğini ifade etmesi çok yüksek ihtimaldir. Vakanın adli olay olduğunun hekim görüşü ile anlaşılması üzerine, keşif heyeti şüpheli tesbiti aşamasına geçmiştir. Hastanın bilincinin açık olmasına bağlı olarak, "... mezbûr Ali'ye seni kim vurdu deyû suâl..." olunmuş ve durum kayıt altına alınmıştır⁴⁹. Ceset ihbarında da keşif heyeti, cesedi yerinde incelemekte ve alet-i cariha ile suçun işlenip işlenmediği, suçta bir başkasının dahlinin olup olmadığını araştırmışlardır. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla her keşif heyetinde mutlaka hekim bulunmamıştır. Bu tespit kadının sahip olduğu geniş takdir yetkisi ile ve somut olayın şartları ile izah edilebilir.

Bir kayıтта, bir cerrahın hem keşif heyet üyesi hem şuhudul hal hem de ehl-i vukuf olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. Hakikaten, mahalle sakinleri kadından evinde yaralı olarak yatan kişinin durumunun yerinde araştırılmasını istemişlerdir. Kadı da "...zeyl-i sicilde mastûr müslümanlar ile üzerine varılıp..." kişiyi dinlemiştir. Kaydın sonunda da şuhudul hal olarak usta Memi cerrah yer almaktadır⁵⁰. Kayıтта, cerrah Memi'nin hem şuhudul hal hem de keşif heyet üyesi

⁴⁹ Mesela, 16 Temmuz 1744 tarihli bir belgeye göre Çukur köyünden Ahmed bin Abdullah adlı kişinin 10 gün önce es-Seyyid Hacı Ali Ağa adlı şahıs tarafından ayağına 200 değnek vurulduğu, tırnaklarının söküldüğü, sol kulağının arkasına kazma ile darp edildiği ve kulağının işitemez hâle geldiği ve azalarındaki bazı kemiklerin kırıldığı iddiasıyla durumunun keşfini mahkemeden talep ettiğinde cerrahbaşı tarafından muayene edilmiştir; Özen Tok, "Kayseri Kadı Sicillerindeki Yaralanma ve Ölüm Vakalarıyla İlgili Keşif Raporları (1650-1660)", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22 (2007): 333. Başka kayıt için bk. Hilal Kazan ve Kenan Yıldız, İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 990 -991 / M. 1582 - 1583) (İstanbul: İSAM, 2010), 202, Hüküm no: 428.

⁵⁰ "... mahalle-i Ma'mûre sâkinlerinden ... ve sâiri mahfil-i kazâda ... mahalle-i mezbûrede sâkin komşumuz ... nâm kimesne mecrûh evinde yatıyor üzerine varılıp keyfiyyet-i ahvâli tefahhus olunup alâ vukû'ihî sebt-i sicil olmasın taleb ederiz dediklerinde, zeyl-i sicilde mastûr müslümanlar ile üzerine varılıp kazıyye kendüden istintâk olundukda cevâb verip ... anı koyup benim üzerime yürüyüp balta ile sağ kolumu omzum başında vurup mecrûh edip ve dirseğime gelince kemiklerimi hurd eylediler ... dedikde mâ vaka'a bi't-taleb kayd-ı sicil olundu... Şuhûdü'l-hâl: Usta Memi el-Cerrâh, Keyvan b. Abdullah, Mehmed b. Abdullah, Ramazan el-Muhzır." Kazan ve Yıldız, Üsküdar56 Cilt: 9, 202, Hüküm no: 428.

olduğu nettir. Zira bu husus açıkça yazılmıştır. Bilirkişi olduğu ise dolaylı bir şekilde anlaşılmaktadır. Zira, evinde yaralı yatan kişinin hakikaten yaralı olup olmadığının tespiti için hekim görüşüne ihtiyaç vardır. Nitekim bu gibi vakalarda hekimlerin de heyetlerde yer aldığı bilinmektedir.

Hekimlerin kendi dükkanlarında veya darüşşifada veya uzmanlıklarına bağlı olarak çalıştıkları yerde dava konusu husus ile ilgili tetkik yaptığı ve tetkik neticesinde görüşünü bildirdiği de görülmektedir. Dava konusu olan hususun aciliyet kesbetmemesi ve tetkik ve tahlilin çeşitli tıbbi araç gereçlerle yapılabilecek olması veya mahremiyet gerektirmesi bu yönetime başvuru gerekçeleri olabilmiştir. Örneğin biraz önce verdiğimiz parmak kesmeye ilişkin davada hekimler, görüşlerini kendi mahallerinde, kadı huzuruna gelmeden bildirmiştir. Zira kayıтта geçen “... *cerrâhlardan suâl olundukda, fi’l-vâki’ amelden kalmışdır deyû haber vermeğın...*” ifadesi cerrahların konuya ilişkin tahlili kendi dükkanlarında yaptıklarına işaret etmektedir. Keza satın aldığı cariyenin frengi hastası (Frenk Marazı) olduğu bu nedenle satışın iptalinin istendiği davada cariyenin hekimin dükkanına gönderildiği net bir şekilde kaleme alınmıştır: “...*cariye-i merkûme fahru’l-etibbâ’l-hâzikîn Ali Çelebi nam tabibe irsâl olunub nazar eyledikde...*”⁵¹. Zina iftirası iddiasında kadının bekareti hususundaki tetkik de “...*yeni hamam dimekle maruf hamamın nisa hamamı kapusu önnde varup kabile hatunlar topraklık maallesinde sakine.... Hatunlara iradet*” olunmuştur⁵².

Hekimlerin, dava konusu hakkındaki görüşlerine mahkeme huzurunda da başvurulabilmiştir. Kadının ayrıntılı bilgiye ihtiyaç hissetmesi, yargılamanın hızlı olmasına katkı sağlaması amacıyla işbu yön-

⁵¹ Sicil için bk. Osman Çetin, “Bursa Şer’i Mahkeme Sicillerinden Notlar”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, II/ 2 (1987): 69. Bu minvaldeki örnekleri çoğaltmak mümkündür. “... *câriye-i mezbûre huddâm-ı mahkemedden Receb nâm muhızır ile bu makûle umûru görmeğre taraf-ı saltanat-ı aliyyeden ta’yîn olunan Mustafa Efendi b. Mehmed ve Ahmed Efendi b. Mehmed’e irsâl ve irâet olundukda câriye-i merkûmede elân Frenk zahmeti ta’bîr olunur maraz mevcûddur deyû hasmeyn-i mezbûreyn muvâcêhelerinde haber verdiklerini muhızır-ı mezbûr meclis-i şer’a gelip ihbâr ettikten sonra...*” Erol vd., İstanbul12 Cilt: 16, 867, Hüküm no: 1188. Burada hekimin kanaati kadıya muhızır ile iletilmiştir.

⁵² Sak ve Solak, Konya Kadı Sicili Defter 53, 383.

teme başvurulduğu düşünülebilir. Örneğin cüzzam hastası olduğu iddia edilen kişinin hastalığının cüzzam olmayıp, tuzlu balgam olduğu “...hekimbaşı Halil Çelebi meclis-i şer’a ihzar olunup mezbur Şa’aban’ın a’zasına nazar ...” eylemesi ile ortaya konmuştur⁵³. Uyuşmazlık konusu, ayıplı cariyenin ayıbın satıştan önce mi yoksa sonra mı olduğu noktasında ise hekimler yine mahkeme huzurunda bilirkişi sıfatıyla görüş beyan edebilmişlerdir. Örneğin aldığı cariyenin ayakları altında “besavir” denilen hastalığın olduğunu ve bu hastalığın eskiden beri mevcut olduğu iddiasında davalı “...müdde’î-i mezbûra ber minvâl-i muharrer bey’ ve kabz-ı semen eylediğini ikrâr, lâkin câriye-i mezkûrede red îcâb eder ayb-ı kadîm olduğunu inkâr ...” etmiştir. Yani ayıbın eski olup olmaması uyuşmazlığın merkezindedir. Bu durumda hekimlerden hastalığın ne zamandan beri mevcut olduğu sorulmuştur: “...tıbbâya mürâca’at olundukda, ... fahrûl-etıbbâ’îl-kirâm Mustafa Efendi ve Ahmed Efendi mahfil-i şer’a hâzırân olup münkir-i mezbûr muvâcehesinde takrîr-i kelâm edip işbu câriyenin ayakları altında olan maraz on günde ve on beş günde hâdis olur uyûb kabîlinden olmayıp ancak yedi sekiz ayda peydâ olur, maraz-ı mezbûr beyne’l-etıbbâ kızıl yel demekle ma’rûfdur, ayb-ı kadîmdir deyû her biri haber verdiklerinde...”⁵⁴. Görüldüğü üzere hekimler kendilerine sorulduğu üzere hastalığın 10 günde değil yedi sekiz ayda ortaya çıkabileceğini mahkeme huzurunda ifade etmişlerdir.

Mahkeme huzurunda ehl-i vukuf sıfatları ile görüş beyan hekimler aynı davada daha sonra şahit konumuna geçebilmişlerdir. Satılan cariyenin “Keçebaş tabir olunan” bir hastalığı olduğu iddiası ile açılan davada “... bu makûle emrâzı teşhîs için ... Ahmed Efendi b. Mehmed ve Mustafa Efendi b. Mehmed ve huddâm-ı mahkemedden Hüseyin ve Mehmed ile irsâl ve irâet olundukda câriye-i mezbûrenin hâlâ keçebaş ta’bîr olunur marazı olduğuna ittifâk eylediklerini mezbûrân Hüseyin ve Mehmed meclis-i şer’a gelip mütehâsımı muvâcehelerinde ihbâr eylediklerinden...”⁵⁵ bahsedilmiştir. Görüldüğü üzere, hekimler, mahkeme huzurunda tarafların yüzüne karşı cariyede anılan hasta-

⁵³ Fatih Küçük ve İzzet Sak, Konya Kadı Sicili 1080-1081/ 1669-1670 Defter 14, (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2014), 16-17.

⁵⁴ Kılıç vd., Eyüb74 Cilt: 28, 106, Hüküm no: 76.

⁵⁵ Erol vd., İstanbul12 Cilt: 16, 900, Hüküm no: 1226.

lğın mevcut olduğunu hemfikir bir şekilde dile getirmişlerdir. Ancak bu tespit davanın sonuçlandırılması için yeterli olmamıştır. Bu hastalığın ne zamandan beri anılan cariyede bulunduğu önem kazanmıştır. Zira davalı, satışı ikrar etmesine rağmen, satış anında bu hastalığın mevcut olduğunu inkâr etmiştir. İşte bu noktadan sonra hekimlerin yeni görüşleri kilit rol üstlenmektedir. Anılan vakada ve benzeri olaylarda davacıya bu konuda delilinin sorulması üzerine hekimlerin ileri sürüldüğü görülmektedir: “... mezbûrdan da’vâsına mutâbik **beyyine** taleb olundukda tabîbân-ı mezkûrân Ahmed Efendi ve Mustafa Efendi nâm kimesneler li ecli’s-şehâde meclis-i şer’a hâzırân olup istîşhâd olunduklarında...”. Anlaşıldığı üzere hekimlerin bu noktadan sonraki sıfatları artık bilirkişi olmaktan ziyade “*şahit*” konumundadır. Bir başka ifadeyle hekimlerin bu noktadan sonraki hukuki statüleri ehl-i vukufuktan şahitliğe dönmüştür. Zira Mecelle’nin 1684’üncü maddesine uygun bir şekilde hekimler, bir kimse için kadî huzurunda, tarafların yüzüne karşı tanıklık etmekte ve usule uygun bir şekilde yemin etmektedirler. Nitekim başka konulardaki şahitlere ilişkin prosedür bu noktadan itibaren hekimlere de uygulanmıştır. Zira hekimler görüşlerinden sonra “...ayb-ı kadîmden üç aydan mukaddemden hâdis olmuş ayb-ı kadîm olduğuna şâhidleriz şehâdet dahi ederiz deyû her biri edâ-i şehâdet-i şer’iyye eylediklerinde...” yemin etmişlerdir. Hekimlerin görüşlerinin bu noktadan itibaren bir tarafın delili olduğuna ilişkin kayıtları çoğaltmak mümkündür⁵⁶.

Hekimlerin bilirkişi olarak görev yaptıklarına işaret eden son yöntem de şuhudul hal oldukları davalardır. Hakikaten, hekimlerin şuhudul hal listesinde yer aldıkları davaların büyük bir kısmının insan sağlığı ve veya vücut bütünlüğüne yönelik olması bizi bu düşünceye itmektedir. Örneğin Yani b Nikoz’un kolunun “*mecruh edildiği*” iddiasının ve ikrarının yer aldığı davada⁵⁷ veya darb davalarının

⁵⁶ Erol vd., İstanbul12 Cilt: 16, 867, Hüküm no: 1188; 128, Hüküm no: 45.

⁵⁷ “Yani bin Nikoz nâm zimmî meclis-i şer’de Keyvân bin Abdullah nâm kimesne mahzarında takrîr-i da’vâ idüp, “mezbûr Keyvân demür keski ile kolum çalup mecrûh eyledi” didikde bi’t-tav’ i’tirâf idüp sicill olundı. gühûdü’l-hâl: Mustafa bin Abdullah, Mestân Çelebi el-Hekîm, Bahşi bin Hızır Muslı.”, Eda Daştan, “Tophane 2 Numaralı Şeriye Sicili Defteri H. 966-967/1558-1560 (İnceleme - Metin)” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014), 152.

da⁵⁸ hekimlerin şuhudul hal olarak görev yapması dikkate değerdir. Öğretide şuhudul halin yargılamaya dahil olmadığını, sadece yargılamayı izledikleri genel kabuldür⁵⁹. Ancak biraz önce verdiğimiz örnekte⁶⁰ olduğu gibi bir cerrahın hem keşif heyet üyesi hem şuhudul hal olması veya mevzunun insan sağlığı ile ilgili olduğu halde hekimlerin şuhudul hal listesinde yer almaları bu görevlilerin aynı zamanda bilirkişi konumunda olduğuna işaret etmektedir. Ancak bu hususun daha detaylı bir şekilde araştırılması gerektiğini düşünüyoruz. Zira hekimlerin şuhudul hal oldukları bütün uyuşmazlıklar, insan sağlığı ile ilgili olmadığı gibi; insan sağlığına ilişkin davaların hepsinde mutlaka hekimler yer almamışlardır⁶¹.

Hekimler, klasik dönemde görüşlerini, kendi dükkanlarında, çalıştıkları yerde veya darüşşifada tetkik ettikten sonra iletebilmişlerdir. Bu yöntem teknik inceleme veya mahremiyet gerektiren, aciliyet göstermeyen vakalarda genelde görülmüştür. Keşif heyetinde yer alarak da görüş beyan hekimler, aynı zamanda şuhudul hal olarak da görev yapabilmişlerdir. Mahkeme huzurunda tahlillerini ifade eden hekimler, aynı davada daha sonra şahit konuma geçmeleri dikkate değer bir tespittir.

⁵⁸ “Mehmed bin İsmail nâm kimesne Sîrâb binti Abdullah nâm avreti ihzâr idüp, “beni bi gayrı hakkın darb eyledi taleb ederin” deyüp su“âl olundukda bi“t-tav’ ikrâr ettüği kayd olundu. ğühûdü“l-hâl: Behrâm bin Abdullah ve Hasan halîfetü“l-hekîm ve Hasan Ağa re“îsü“l-muhzırîn.”; Daştan, Tophane Şeriye Sicili, 121.

⁵⁹ Halil Cin ve Gül Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, (Konya: Sayram Yayınları, 2011), 4. Baskı, 181; Ekrem Buğra Ekinci, Ateş İstidâsı İslam-Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü, (İstanbul, Filiz Kitabevi, 2001), 96. Şuhudul Halin doğrudan da etki edebildiğin ilişkin yaklaşım için bk. Ahmet Kılınç, Betül Kayar, “Osmanlı Yargılama Hukukunda “Suhû‘l Hâl”in Fonksiyonunu Yeniden Değerlendirme Gerekliliği” Adalet Dergisi, Cilt 62-63, sayı 1-2, Ankara 2019, s. 33 vd.

⁶⁰ “... mahalle-i Ma‘mûre sâkinlerinden ... ve sâiri mahfil-i kazâda ... mahalle-i mezbûrede sâkin komşumuz ... nâm kimesne mecrûh evinde yatıyor üzerine varılıp keyfiyyet-i ahvâli tafahhus olunup alâ vukû‘ihî sebt-i sicil olmasın taleb ederiz dediklerinde, zeyl-i sicilde mastûr müslûmanlar ile üzerine varılıp kazıyye kendüden istintâk olundukda cevâb verip ... anı koyup benim üzerime yürüyüp balta ile sağ kolumu omzum başında vurup mecrûh edip ve dirseğime gelince kemiklerimi hurd eylediler ... dedikde mâ vaka‘a bi‘t-taleb kayd-ı sicil olundu... Şuhûdü‘l-hâl: Usta Memi el-Cerrâh, Keyvan b. Abdullah, Mehmed b. Abdullah, Ramazan el-Muhzır.” Kazan ve Yıldız, Üsküdar56 Cilt: 9, 202, Hüküm no: 428.

⁶¹ Miras hukukuna ilişkin bir vakada hekimin şuhudul hal olarak görev yaptığı örnek için bk. Ahmet Demirci, “1797-1799 (H.1212-1213) yıllarına ait ‘3 Numaralı Tokat Şer‘iye Sicil Defteri’nin transkripsiyonu” (Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2007), 387.

C. Hekimlerin Bilirkişilik Yaptıkları Dava Türleri

Klasik dönem Osmanlı Devlet’inde hekimler, muhtelif dava türlerinde bilirkişilik yapmışlardır. Ancak ağırlıklı olarak borçlar hukuku ve ceza hukuku alanındaki uyuşmazlıklarda hekimleri ehl-i vukuf sıfatıyla görüyoruz. Borçlar hukuku açısından, ayıplı mal konumunda görülen “hastalıklı köle veya cariyelere” ilişkin ihtilaflar; ceza hukuku bağlamında ise adam öldürme ve müessir fiillerde hekimlerin tıbbi bilgilerine başvurulduğu görülmektedir. Bunlar dışında, günümüzde malpraktis olarak ifade edilen tıbbi hata, akli melekelerinin yerinde olmadığı, mürted olma, zina iftirası iddialarında, toplum sağlığını doğrudan igilendiren vakalarda hekimler bilirkişi olarak görüş bildirebilmişlerdir.

1. Ayıplı Cariye ve Köleye İlişkin Davalar

İslam Osmanlı hukukunda kölelik ve cariyelik müessesesinin mevcut olduğu bilinmektedir. Köleler ve cariyeler, kişiler hukuku bakımından ehliyet arızası olarak kabul edilmiş; kölenin eksik vücut ve eda ehliyetine sahip olduğu kabul edilmiştir⁶². Borçlar ve ticaret hukuku açısından köle ve cariyeler, mütekavvim mal olarak değerlendirilmiş; alınıp satılması ve kullanılması hukuka uygun olan mal olarak değerlendirilmiştir⁶³. Kölelerin borçlar ve ticaret hukukunun konusu olması, dava konusu olması sonucunu da doğurmuştur. Kölenin hastalıklı olması, “ayıplı mal” olarak algılanmıştır. Buna bağlı olarak da alıcı ve satıcı arasında ayıplı malın iadesi veya semenin azaltılması, kadı huzuruna getirilebilmiştir. İşbu noktada hekimler, ehli vukuf olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Bu tür vakalarda köle pazarından ya da başka bir şekilde alınan köle veya cariyenin hastalığının olduğu iddiası davayı başlatmıştır. Davacılar, cariyeye veya kölenin özelliklerini boyu, göz rengi gibi fiziksel özelliklerini belirttikleri cariyeye veya kölelerinin “ayıplı” olduğunu ileri

⁶² Cin ve Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, 320; farklı bir yaklaşım için bk. Ahmed Akgündüz, İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı’da Harem (İstanbul: Osav Yayınları, 1995), 145.

⁶³ Abdullah Vefa Karataş, “Türk Hukuk Tarihi Açısından Kul Sistemi”, YBHD, Y.5, 2020/1 (2020): 177.

sürmüşlerdir⁶⁴. Davacıların talepleri satışın iptaliyle cariyeyi iade ve verdiği parayı geri alma şeklinde olabilmektedir. Kadı bu durumda öncelikle cariyeye veya kölenin ayıplı olması hususunu özel ve teknik bir iş olarak değerlendirmektedir. Akabinde bu işlerde uzman olan kişinin belirlenmesi gerektiğine karar vermektedir⁶⁵. Bu uygulama, aradan geçen uzun zaman diliminin ardından Mecelle'nin 338'inci maddesinde "Ayb diye ehil ve erbabi beyninde malın hanasına îras-ı noksan eden kusura derler" şeklinde kendisine yer bulacaktır. Görüldüğü üzere ayıbın varlığının tespiti için bilirkişiye gidilmesi gerekmektedir. Klasik dönem fıkıh eserlerinde ve uygulamadaki istikrar, tanzimat sonrası Osmanlı kodifikasyonlarına yansımalarından bir tanesidir.

Bu noktada da kadılar, payıthatta saltanatın ayıplı cariyeye ve köle konularında belirlemiş olduğu bilirkişilerden hekimler atamışlardır⁶⁶. Bilirkişi olarak atanan hekimler, cariyeye veya köleyi mahkeme dışında veya huzurunda tetkik etmişlerdir. Akabinde iddia edilen ayıbın / hastalığın mevcut olup olmadığını haber etmişlerdir⁶⁷. Bu nokta sadece hekimlere münhasır bilgi ile ortaya konabilecek bir husustur. Eğer ihtilaf konusu hastalığın / ayıbın satış anında olup olmadığı noktasında ise bu kez yine hekimlerden bu konuya ilişkin bilgi istenebilmiştir⁶⁸.

⁶⁴ "... işbu orta boyly açık kaşlı elâ gözlü Rusiyyetü'l-asl Mariya nâm câriye-i memlûkesini cemî' uyûbdan sâlîme olmak... ta'bîr olunur ayıb ile mu'ayyeye olduğuna..."; Erol vd., İstanbul12 Cilt: 16, 900, Hüküm no: 1226.

⁶⁵ "...ayb-ı mezbûr etibbâya mürâca'at ile ma'lûm olan uyûbdan olmağla teveccüh-i husûmet için... mevşûfe-i mezbûre taraf-ı Saltanat-ı aliyyeden ehl-i hibre ta'yîn olunan Mehmed Efendi b. Mustafa ve Abdullah Efendi b. Mustafa nâm tabîblere irâet olundukda..." Kahrıman vd., İstanbul18 Cilt: 18, 544, Hüküm no: 592.

⁶⁶ Merkezi otorite, hekimlerin görev yerlerini değiştirebilmiştir. "Yazıldı. Husrev Çavuş'a virildi. Fî 3 Muharrem sene 967 Mısır beglerbegisine hüküm ki: Hâliyâ mahrûse-i Mısır'da sâkin kehhâl Ahmed b. Abdullâh ile berber cerrâh Ali Beg, Südde-i sa'âdet'ümde istihdâm için huzûri lâzım olmağın buyurdum ki: Vusûl buldukda, te'hîr itmeyüp mezkûrları lâzım olan havâyciiler ile mu'accelen mezbûr ile atebe-i ulyâma gönderesin. Ta'allül ü bahâne itdürmeyesin." Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), 3 Numaralı Muhimme Defteri, Hüküm No 351, 161. Başka bir örnek için bk. BOA, 7 Numaralı Muhimme Defteri, Hüküm No 349, 185; cilt 2, Hüküm No 1969, 396, 549. Hekim Kemal'in hizmetleri karşılığında hassa hekimlerine ilhakı hakkındaki kayıt için bk. Alime Çukuryurt, "50 Numaralı Muhimme Defteri (993 / 1585) (s. 84 - 166) Değerlendirme- Transkripsiyon" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005), XVI.

⁶⁷ "...anlar dahi ba'de'n-nazar mevşûfe-i mezbûre ayb-ı mezbûr ile elân mu'ayyeye olduğunu haber verdiklerinde..." Kahrıman vd., İstanbul18 Cilt: 18, 544, Hüküm no: 592.

⁶⁸ "...ayb-ı mezbûru kadîmden bir aydan ekalde hâdis olur değildir..." Kahrıman vd., İstanbul18 Cilt: 18, 544, Hüküm no: 592.

Ayıplı cariyeye/köleye ilişkin davalar taşrada da görülmüştür. Örneğin, 10 Ramazan 1055 (30 Ekim 1645) tarihli ilam suretine göre, Kayseri'nin Lala Mahallesi'nden olan Ahmed Çelebi bin Abdullah Efendi, Mahmud bin Emir adlı kimseden davacı olmuştur. Buna göre, Mahmud'dan 7 gün önce Canfeda adlı cariyeyi bütün kusurlarından beri olmak üzere 110 esedi kuruşa satın almıştır. Ancak cariyenin mahrem mahallinde, daha önceden ortaya çıkan *cüzzam* marazı olduğunu beyanla parasını talep etmiştir. Mahmud ise cariyenin önceden *cüzzam*lı olduğu yönünde bir bilgisi olmadığını beyan etmiştir. Bunun üzerine hekim ve ebelere müracaat olunmuştur. Neticede Kamerşah, İsmihan ve Döndüşah adlı kadınlar Mahmud'un huzurunda, cariyede görülen *cüzzam* marazının yeni olmayıp, daha önceden olduğunu beyan etmişlerdir⁶⁹.

Köle ve cariyeler, insan olmalarına rağmen mal gibi alınıp satılabilmişlerdir. Dolayısıyla bunlarda görülen tıbbi hastalıklar, mallarda görülen ayıp ile eşdeğer görülmüştür. Maldaki görülen ayıbın belirlenmesi ise teknik ve uzman kişi tarafından tespit edilmiştir. Söz konusu malın "insan" olması, bu davalarda teknik ve uzman kişinin "hekim" olması sonucunu doğurmuştur. Saltanatın bu konularda hangi hekimlerin bilirkişi yapabileceğini belirlemesi, konuya verilen önemi ve ihtilaf sayısının çok olması ile izah edilebilir.

2. Müessir Fiil ve Adam Öldürmeye İlişkin Davalar

Müessir fiiller ve adam öldürme fiilleri, İslam Osmanlı ceza hukukunda kısas ve diyet suç tipleri içerisinde yer almaktadır. Bu suç kategorisi, şahısların hayatına ve vücut bütünlüğüne karşı işlenen fiiller ile ilintilidir⁷⁰. Bu kategorideki suçların cezaları, İslam hukuku kaynaklarında belirlenmiştir. Kısas ve diyet suçlarının temel özellikleri mağdurun ya da mirasçıların suçluyu af yetkisine sahip olması, sulhun mümkün olması ve takibin şikâyete bağlı olmasıdır⁷¹. Zamanaşımına

⁶⁹ Özen Tok, "Osmanlı Dönemi Hekim-Hasta İlişkileri (Kadı Sicillerine Göre XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)", Turkish Studies, III-IV, (2008): 791.

⁷⁰ Cin ve Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, 225 vd; Mehmet Akif Aydın, (İstanbul: Beta, 1999) 3. Baskı, 202.

⁷¹ Mustafa Avcı, Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler (Konya: Mimoza Yayınevi, 2014), 18 vd; Cevat Akşit, İslâm Ceza Hukuku ve İnsânî Esasları (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul) 1976, 60; Aydın, Türk Hukuk Tarihi, 159.

uğramayan bu suçlarda hafifletici nedenler de dikkate alınmamaktadır⁷². Bu kategoride adam öldürme, müessir fiiller ve çocuk düşürtme suçları vardır⁷³. Yaralama şeklinde de ifade edilen müessir fiiller, kişinin uzuvlarına yönelik yasak fiiller olarak tanımlanmış ve dört başlık altında incelenmiştir⁷⁴: Kat'ı uzuv, tatil-i uzuv, secc (baş ve yüz yaraları), cirah baş ve yüz dışındaki bölgelerde meydana gelenler. Hanefiler, bu suçların manevi unsuru amden ve hataen işlenebileceğini zikretmişlerdir⁷⁵. Bu suçların işlenmesi halinde kısas, diyet, erş ve hükümeti adl cezalarının verileceği ifade edilir⁷⁶.

Yaralama ve ölüm vakalarında hekimlerin görüşlerine başvurulmuştur. Bu vakalarda iddia edilen darb ve yaralama fiilinin gerçekten mevcut olup olmadığı; mevcut ise bu vakanın adli bir vaka olup olmadığının anlaşılması açısından hekimlere danışılmıştır. Darb ve yaralama fiilinin mevcudiyet iddiası, görüş bildirme şeklinde dile getirilebildiği gibi keşif suretiyle mahallinde de yapılabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında hekimleri daha ziyade keşif heyeti içerisinde görmekteyiz. Örneğin yeniçeri Ali b. Abdullahın hasta yatağında mecruhen sol kulağından kan gelir bir şekilde yattığı iddiası üzerine keşfe cerrah ile gidildiği şu şekilde kayıtlara yansımıştır: “... *Mevlânâ Şemseddin irsâl olunup cerrâh Ferruh ve zeyl-i sicilde olan müslimîn ile üzerine varıp gördüklerinde...*”⁷⁷. Hekimler bu noktada vakanın adli bir vaka olup olmadığının belirlenmesinde önemli rol üstlenmişlerdir. Zira hastanın başkasının fiili ile darp edilip edilmediğine ilişkin mütaaları davanın seyrini değiştirmektedir. Bu vakada hastanın “...*gördüklerinde sâlifü'z-zikr Ali'nin alnında sopa yarası ve başının sol cânibinde dahi kara bere olup ve sol kolunun dirseğinden kemiği yerinden kırılıp ve yüzü ve gözü şiş olup kulağından kan gelip sâhib-i firâş ...*” görülmesi artık vakanın

⁷² Avcı, Genel Hükümler, 18 vd; Cin ve Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, 225 vd.; Aydın, Türk Hukuk Tarihi, 159, 160.

⁷³ Harun Karakaya, “Osmanlı Ceza Hukuku'nda Parada Sahtecilik Suçu” (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2020), 15.

⁷⁴ Şamil Dağcı, İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1996), 50; Hasan Tahsin Fendoğlu, Türk Hukuk Tarihi (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000), 462; Cin ve Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, 277.

⁷⁵ Cin ve Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, 278.

⁷⁶ Dağcı, Müessir Fiiller, 170, 190 vd.

⁷⁷ Günalan, Üsküdar51 Cilt: 8, 121, Hüküm no: 139.

adli bir vaka olduğu sonucunu doğurmuştur⁷⁸. Bir başka örnekte kocası tarafından öldürüldüğü iddia edilen kadının keşfi için “...a’zasına dindar ve müstakime kabile hatunlar nazar idip eser-i carahat ve darb ve bereye müteallik bir şey yoktur...”⁷⁹ görüşü vakanın adli bir vaka olmadığını ortaya koymaktadır⁸⁰. Zira amden adam öldürme suçu, Hanefi mezhebine göre alet-i cariha ile işlenebilir. Bu vakada ise alet-i cariha izine rastlanılmadığı, içerisinde “kabile hatunların” olduğu heyet ile ortaya konmuştur. Hekimin burada oynadığı rolün önemli olduğunu zikretmek gerekir. Ancak her yaralama fiili veya ölüm hadisesinde hekimlerin keşif heyetinde yer almadığını görüyoruz. Hayatın olağan akışı ile “... nazar eylediklerinde eser-i carihatı ol...”⁸¹ madığı anlaşılabilir. Bu farklı uygulama, kadınların hekime başvurma konusundaki geniş takdir yetkisi ile anlaşılabilir.

Bu tarz vakalarda, yaralı kişinin tedavisine, keşiften sonra izin verilmiştir. Örneğin 13 Cemaziyelahir 1157 (24 Temmuz 1744) tarihli kayda göre, Karabük köyünden Ali bin Abdullah, Şerif, Mehmed ve Tonbak Ali adlı kimselerden davacı olmuştur. Davacı adı geçen kişilerin haksız yere yaraladıklarını ifade etmiştir. Mahkemece, davacının başının dört yerinden yaralandığı keşfedildikten sonra, yarasının tedavisi için cerraha izin verilmiştir⁸². Kanaatimizce önce keşif ve müşahede yapmanın gerekçesi, vakanın adli bir vaka olup olmadığının

⁷⁸ Bu minvaldeki örnekleri çoğaltmak mümkündür, kadıya başvurmadan iki gün önce müvekkilinin Ramazan isimli Kipti tarafından taşla iyice dövüldüğü, bu daktan ötürü ölme ihtimalinin olduğu bu nedenle de keşif talep edildiği kayıtlara geçmiştir. Keşif heyetinde hekimlerin olduğu anlaşılmaktadır; İbrahim Orkun Atalay, “Osmanlı Ceza Yargılaması Usulü Hukuku Üzerine Bir Deneme,” Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XI/3-4 (2007): 249.

⁷⁹ İzzet Sak ve Cemal Çetin, Konya Kadı Sicili 1126-1127 1714-1715 Defter 45, (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya 2016) 442, 443; başka örnek için bk. “...nazar eyledik asla ve kata eser-i carahata ve bereye müteallik bir şey yokdur deyu haber dirdikleri...” Sak ve Çetin, Konya Kadı Sicili Defter 45, 445.

⁸⁰ Kocanın karısını öldürdüğü kimi adli vaka örnekleri için bkz. Semra Betül Doğanüz, “Osmanlı Hukukunda Maktulün Kadın Olduğu İnsan Öldürme Suçları” Türk Hukuk Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı (Ankara: Türkiye Adalet Akademisi, 2023), 662.

⁸¹ Örneğin suya düşüp boğulan kişinin ölüm keşfinden önce heyette hekim mevcut değildir. Fatih Küçük ve İzzet Sak, Konya Kadı Sicili Defter 14, 16-17.

⁸² Tok, Hekim-Hasta İlişkileri, 793. Bu minvaldeki örnekleri çoğaltmak mümkündür.

tespitidir. Tedavi sürecine başladıktan sonra keşfe gidilmesi halinde, vakanın adli olup olmadığını belirleyecek delillerin ortadan kalkma ihtimali söz konusudur.

Adam öldürme ve yaralama fiillerinde vakanın adli bir olay olup olmadığını belirlenmesinde hekim görüşleri önemli rol üstlenmiştir. Kadıların, vakayı hekime başvurmadan da tahlil etmeleri, sahip oldukları geniş takdirleri ile açıklanabilir.

3. Tıbbi (Malpraktis) Hata Davaları

Günümüzde Tıbbi malpraktis “*hekimin tedavi sırasında standart güncel uygulamayı yapmaması, beceri eksikliği veya hastaya tedavi verememesi ile oluşan zarar*” şeklinde tanımlanmaktadır⁸³. Hekimlerin mesleklerini ifa ederken ortaya çıkan zararlardan sorumlu tutulup tutulmayacağı, mesleklerini ifada kast ve kusurlarının olup olmadığını belirlemek suretiyle anlaşılmaktadır. Özellikle hekimin tedavi ederken kusurlu bir müdahalede bulunup bulunmadığı sürekli sorgulanmıştır. Bu nokta hekimin ihmalinin veya kastının mevcut olup olmadığını anlamak için yine başka bir hekimin veya kurumun görüşüne ihtiyaç hasıl olabilmektedir.

Osmanlı hukukunda hekimin icra etmiş olduğu tedaviden kaynaklı bir zararın ortaya çıkması halinde sorumlu tutulabilmesi için te’addi de yani örf adet, kanun ve kuralların sınırını aşması, başka ifade ile mu’tad olan tedavi ve müdahale uygulamasının dışına çıkması gerekir⁸⁴. Hakikaten tedavinin mu’tad olup olmaması, hekimin sorumlu olup olmayacağına önemli rol oynamaktadır. Fetvalarda⁸⁵

⁸³ Gürsel Çetin, “Tıbbi Malpraktis”, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri Yeni Yasalar Çerçevesinde Hekimlerin Hukuki ve Cezai Sorumluluğu, *Tıbbi Malpraktis ve Adli Raporların Düzenlenmesi Sempozyum Dizisi No: 48* (2006): 31 <http://www.ctf.edu.tr/stek/pdfs/48/4802.pdf> (Erişim 10 Mayıs 2019)

⁸⁴ Şükrü Özen, “İslam Hukukuna Göre Yanlış Tedavide Sorumluluk”, 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi, Cilt 2, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005), 740.

⁸⁵ Fetvalar ile ilgili detaylı bilgilendirme için bk. Seda Örsten, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetvâ Mecmuaları, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı 4, İstanbul Güz 2007, s. 29 vd.

tedavinin mu'tad olmasına atıf epeyce vardır⁸⁶. Örneğin "*Hindin gözünde bir illet olup göz hekimi amra gösterip amr "bu illeti kan almak izale ider" deyip hindin gözünün pınarından mutat olmayan bir şekilde kan alıp ziyade akıtıp o sözü edilen mahalden amrn kan almasından dolayı asla görmez olsa amr sanatında cahil olup galat yanlışlık) ve hata ettiği için hind gözünün diyetini amra tazmin ettirmeye kadir olur mu? El cevap olur.*"⁸⁷ Rıza belgelerinde mu'tad tedaviye rağmen vefat olması halinde davacı olunmayacağı yazılıdır⁸⁸.

Tıbbi hatanın mevcut olduğu iddiası, Osmanlı uygulamasında da ileri sürülmüştür. Örneğin bir kayıтта davacı, hamile olan karısını, "...hekimin ilm-i tabâbet ve mu'tâdını tecavüz itdirerek..." öldürdüğünü iddia etmiştir. Davacı, hekimin karısına "...yukarıya kadar elini idhâl ve ihrâc..." ettiğini ifade etmiştir. Kadı, bu durumda iki hususu netleştirmek istemiştir. İlk olarak bu kişinin hekimlik yapmaya izinli olup olmadığı ve bu hususta diplomasının olup olmadığını tespit edilmelidir. İkincisi hekimin yapmış hâmile bütününe elini "*idhâl ve ihrâc eylemesi ilm-i kabilelik kâ'idesinden*" olub olmadığını netleştirmek istemiştir. Her iki husus için de saltanata-ı aliyeye yazı yazılmıştır⁸⁹.

Fetvalarda veya kadı sicillerinde geçen *mu'tadı tecavüz eylemiş* olup olmadığı, bilirkişi hekimler ile belirlenebilecek bir husustur. Zira,

⁸⁶ "*Berber taifesinden Zeyd, Amr'ın dilininin altında olan damardan amrın izniyle kan adığında o damarı Amr'ın izni olmaksızın mutadı aşış ziyade kesmekle Amr bu kan almadan yatağa düşüp kalkmadan müteessiren olse Amr'ın varisler yarım diyetini zeyden almaya kadi olurlar mı? El cevap: Olurlar.*" Feyzullah Efendi Fetvası, 1703'den aktaran Özen, Yanlış Tedavide Sorumluluk, 747. "*Cerrah olan Zeyd, Amr'ın eli üzerinden kan aldıkta yapılması mutat olanı aşış sinirlerine neşter vurup bundan dolayı Zeyd'in eli şişip iyileştikten sonra belinden aşağısı tamamen iş görmez hale gelse Zeyd'e ne lazım olur? El cevap: Yarım diyet*", Abdurrahim Efendi ö. 1716'dan aktaran, Özen, Yanlış Tedavide Sorumluluk, 747.

⁸⁷ Yenişehirli Abdullah Efendi 1743'den aktaran, Özen, Yanlış Tedavide Sorumluluk, 749.

⁸⁸ "...hasbe'l mu'tad mu'alecesinden naşi müte'essiren vefat edersem ... dem ve diyetim talep ve dava olunmasın" Numan Debbâğzade, Tuhfetu's-Sukuk (İstanbul: Matbaayı Amire, 1259), 154; "*muktezâ-yı san'atı üzere ilâc eylesün*", "*muktezâ-yı san'atı üzere mu'âlece ve ihrâc eylesün*" şeklindeki örnekler için bk. Alpaslan Demir, "Konya Şer'iyye Sicillerinde Rıza Senedi Örnekleri (1659-1749)" History Studies Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı (2012): 36.

⁸⁹ Hanım Göktaş, "191 Numaralı Isparta Şer'iyye Sicili (H. 1282-1283/M.1865-1867)'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2012), 481-482.

tıbbi bilirkişinin, uzmanlık alanında olan uyuşmazlıklarda kendisine başvurulabileceği İslam hukukçuları tarafından kabul edilmektedir⁹⁰. Hekimler bu noktada da bilirkişi olabilmişlerdir. Örneğin Isparta Şer'îye sicillerine kayıtlı 1652 senesindeki olayda Hacı Ahmed adlı hekimin, hastanın boğazında oluşan bir yarayı (bağa) tedavi etmek için boğazını açmıştır. Tedavi sırasında hasta ölmüş ve varisler dava açmıştır. Bunun üzere kadı otopsi yapılması için bir komisyon kurduştur. Otopsi heyetinde yer alan Çavuşzade Mehmed Efendinin hekim olması ve bilirkişi sıfatıyla görev yaptığı görülmektedir⁹¹.

Devlet erkanından birisinin hekim hatası ile öldüğü iddiasında bilirkişi sayısı artmış ve hekimbaşı yargılamada yer almıştır. İki yılı aşkın böbrek ve mesane rahatsızlığı nedeniyle tedavi olan emekli vezir Ferhad Paşa, 24 Şevval 982 / 7 Şubat 1575'de vefat edince, ertesi gün paşanın adamları Divan-ı Hümayun'a başvurup hekimin hatalı ilaç vererek ölüme neden olduğunu ileri sürmüşlerdir. Sultan III. Murad tezkire hazırlatarak davanın görülmesi için onay vermiştir. Hekimbaşı Garsüddinzade Muhyiddin Mehmed Efendi (ö.982 /1575), İstanbul'da hizmet gören hekimler ve davalı hekim divana getirilerek vezir ve kazaskerler huzurunda yargılama yapılmıştır. Neticede yanlış tedavi uygulayan hekim hapsedilmiştir⁹². Hekimin mu'tad dışı müdahalesinin olup olmadığının başka hekimler tarafından denetlendiği bu şekilde anlaşılmaktadır.

Her hekim hatası iddiasının bir başka hekime sorulmadığını; kadının bu konuda takdir yetkisinin olduğunu ifade etmek gerekir. Örneğin bir kayıtta, doktorun tedavi amaçlı bir çocuğa müdahalesinin ardından 4 gün geçmesi üzerine çocuk ölmüştür⁹³. Anne babanın dava açması üzerine, cerrah ailenin kendisine izin verdiğini ifade etmiştir. Tanıkların izin verdiklerini teyit etmesi ve cerrahın işinin ehli olması üzerine dava reddedilmiştir. Kadı vakada, başka bir hekimin tahlil etmesini gerekli görmemiştir. Kanaatimizce davanın reddedilmesinin

⁹⁰ Ahmet Ekşi, İslam Tıp Hukuku (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 213-214.

⁹¹ Özen, Yanlış Tedavide Sorumluluk, 745.

⁹² Özen, Yanlış Tedavide Sorumluluk, 745.

⁹³ Berna Arda ve Ahmet Acıduman, "Ayıntab Şer'î Mahkeme Sicilleri'nden Örneklerle Tıp ve Hekimlik Üzerine Gözlemler", Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, 54 (2014): 285.

esas nedeni, hekime müdahale müsaadesinin verilmesidir. Öte yandan hekimin, işinin ehli olması da davayı reddettiren bir başka nedendir. Bu minvaldeki örnekleri çoğaltmak mümkündür⁹⁴.

Malpraktis iddialarının bir başka hekim tarafından tahlil edilmesine çok sık rastlanılmamaktadır. Kanaatimizce bu durumun birkaç nedeni vardır. İlk olarak biraz önce de bahsettiğimiz üzere, kadının başka hekimin kontrol etmesine gerek duymasıdır. İkinci neden ise bu tarz uyumsuzlukların muslihun ile çözülebilmesidir. Örneğin davacı sağ gözünde ortaya çıkan rahatsızlıktan ötürü kehhale başvurduğunu, kehhalin, gözü tedavi ederken, zarar verdiğini bunun için de diyet talep etmek üzere dava açtığını ifade etmiştir. Akabinde aralarına muslihunun girmesi ile kendisiyle 75 esedi gurus karşılığında sulh olduklarını ifade ederek, davadan vazgeçtiğini, davalıyı ibra ettiğini ifade etmiştir⁹⁵. Mahkeme, durumu kayıt altına almıştır. Bu noktada müessir fiil kategorisinde yer alan fiillerin sulh ile çözülmesinin mümkün olması, vakayı bilirkişiye götürmemiştir.

Bu tür vakalarda bilirkişiye başvurmak için zararın ortaya çıkması ve illiyet bağının mevcut olması yeterli değildir; aynı zamanda diyetin de talep edilmesi gerekmektedir. Örneğin davacı, bazı yerlerinde çibanlar çıktığı ve uyuzlarının olduğu için davalı hekime başvurduğunu, davalının kendisine ilaç verdiğini, ilaçları içmeye başladıktan sonra kan kustuğunu ifade etmiştir. Bu noktada, tıbbi müdahale, zarar ve illiyet bağı oluşmuştur. Akabinde davacı, kendisine ne içerildiğinin “...ne ma-

⁹⁴ “Şehreküstü Mahallesi Ömer ve karısı Ayşe, aynı mahallede oturur Cerrah Mustafa oğlu Molla Mehmet hakkında açtığı davada: Oğlumuz Mehmed’in arkasında bir illet ve şiş ortaya çıkıp deva için davalıya götürdüğümüzde, davalı illet yerini neşter ile delip, bunun neticesi oğlumuz 4 gün sonra öldü. Davalı hakkında gerekli işlem yapılınsın dedi. Davalı Cerrah Mehmet savunmasında: Çocuğun arkasında (ümmüsipyen) ve şehrimizde (Büzümcü) adı verilen bir maraz vardı. Bunun tedavî[sinin] önce neşterle delinip içinde bulunan (mai credit) çıkarılır. Bundan sonra yara tedavi edilir. Bu tedavi usulü eskiden beri cerrahlar tarafından maharetle uygulanmaktadır. Davalılar bana şişi delip tedavi etmek üzere izin verdiler, dedi. Müdafaasını doğrulayan bir de fetva ibraz eyledi. Davacılar izin vermediklerini söylediler. Davalıdan buna karşı savunma delili soruldu. Dinlettiği tanıklar, ameliyatın izinle yapıldığını bildirdiler. Ayrıca Molla Mehmed’in cerrahlıkta mahir bulunduğu[nu] da belirttiler. Davanın reddine karar verildi. Tarih 15 Şaban 1178 (8 Şubat 1765)” Arda ve Aciduman, Tıp ve Hekimlik Üzerine, 285.

⁹⁵ Sabri Atay vd., İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi, 46 Numaralı Sicil (H.1096-1097 /M. 1685-1686) (İstanbul: İSAM, 2011), 587, Hüküm no: 720.

küle hap verdiğiinden suâl olunmasın taleb ederin..." sorulmasını istemiştir. Hekim de "*...takrîri üzre beş tane hap verdim lâkin zararlı nesne değildir nice kimesneye yedirmişimdir...*" demiştir⁹⁶. Kadı durumu kayıt altına tutmuştur. Bu noktada verilen ilacın tıp ilminin esaslarına uyup uymadığının denetlenmesi için bilirkişiye gidilmemiştir. Kanaatimizce bu nokta kısas suçları kategorisinde olan müessir fiillerde takibin şikâ-yete bağlı olması ilkesinin uzantısı olarak kadı, yapılan müdahaleyi tahlil etme yoluna gitmemiştir, taleple bağlı kalmıştır. Netice olarak dosya bilirkişi sıfatıyla başka bir hekime gitmemiştir.

Tıbbi hata iddiaları, klasik dönem Osmanlı Devleti'nde de görülmüştür. Bu iddiaların anlaşılabilmesi için kadılar, başka hekimlerin görüşlerine nadir de olsa başvurabilmişlerdir. Kadının diğer hekime başvurmayı gerekli görmemesi, konuya ilişkin talebin gelmemesi veya vakanın muslihun ile çözümlenmesi, diğer hekimlere başvuruyu azaltmıştır.

4. Diğer Dava Türleri

Hekimlere, alanları ile ilintili olarak çok farklı konularda bilirkişi olarak başvurulabilmiştir. Klasik dönem kayıtlarında, hekimlerin, toplum sağlığını ilgilendiren vakalarda bilirkişi olarak rol aldıklarını görebiliyoruz. Bir kişide "*cüzzam*" hastalığının var olup olmadığı hususu, hekimlerin görüşleri ile anlaşılmaktadır. Farklı bölge ve zamanlarda dahi cüzzam iddiası kural olarak hekim görüşü ile anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu iddianın varlığı halinde kadılar kendi kendilerine prensip olarak inisiyatif olarak cüzzamın varlığı ya da yokluğu ile ilgili bir değerlendirme yapmamışlar. 27 Zilkaide 897 senesinde Ortaköy'de Acındık binti Yunus'un cüzzamlı olduğu iddiası üzerine kişinin hekimlere gönderilmesi şu şekilde kayıtlara yansımıştır: "*...cüzzam töhmet itmişler bunda etıbbaya gösterildi, "ol töhmetden ve ol marazdan bu beridir didiler..."*"⁹⁷. Burada hekimler, önleyici hekimlik vazife-

⁹⁶ Kazan ve Yıldız, Üsküdar56 Cilt: 9, 193, Hüküm no: 400.

⁹⁷ Coşkun Yılmaz ve Nejdet Yılmaz, Osmanlılarda Sağlık II (İstanbul: Esen Ofset, 2006), 29. Bu minvaldeki örnekleri çoğaltmak mümkündür; "*Edremid tevabi'inde şehirköyü dimekle maruf karyeden Mustafa bin Doğan a zahmet-i cüzzam töhmetini isnad itmişler. Bunda etıbbaya gösterildi. "ol zahmet bunda yoktur" didiler. Edremid*

sini yürütmüşlerdir. Ancak bu minvaldeki önleyici hekimlik faaliyeti de kadı kontrolünde icra edilmiştir. Zira kadıların vazifelerinden bir tanesi de bölgenin genel halk sağlığını tehdit eden hususlara karşı tedbir almaktır. Ancak örnekte görüldüğü gibi teknik ve uzmanlık gerektiren hususlarda hekimlerin görüşlerine başvurulmuştur.

Kamu düzenini ilgilendiren ancak tıbbi bilgi gerektiren vakalarda da kadılar hekimlerin görüşlerine başvurmuşlardır. Had kategorisinde yer alan irtidat suçu, Müslüman bir kişinin dinden dönmesi şeklinde tanımlanmış ve asli ceza olarak idam, tamamlayıcı ceza olarak da suçlunun mallarının geri alınması ile yaptırıma tabi tutulmuştur. İslam dinine ve İslam toplumunun dayandığı düzene karşı tutum alınması nedeniyle bu yaptırımlar uygulanmıştır. 16. yüzyıl sonunda Hasan Beşe adlı bir kişi, Yani oğlu Nikola adlı bir gayrimüslimin Müslüman olduğunu, hatta bunun gereği olarak sünnet olduğunu; ancak sonradan eski dinine döndüğünü işittiğini ifade etmiştir⁹⁸. Nikola bu iddiaya “...benim bu husustan haberim yoktur; sünnet de olmamışımıdır...” şeklinde cevap vermiştir. Şu durumda Nikolanın sünnetli olup olmadığının tespiti, davanın seyrini değiştirici niteliktedir. Kadı bunun üzerine gerçekten sünnet olmuş mudur diye Üstad Abdullah oğlu Ali ve Piyale isimli cerrahları bilirkişi olarak belirlemiştir. Sünnet yerinin kabuklu yani sünnetsiz olması üzerine durum kayıt altına alınmıştır.

Bir başka had suçu olan kazf davalarında da dosyanın bilirkişi hekime gittiği anlaşılmaktadır. Kızları hakkında zina ettiği ileri sürülen ebeveyn, bu iddianın doğru olmadığını, kızlarının bakire olduğunu kadı huzurunda ifade etmişlerdir. “... mahallesi sakinlerin İraz bint-i Şaban ve Ayşe bint-i Ali ve Nisa bint-i Mevlut ve Rabia bint-i Mehmet nam hatunlar yoklayup kızımız mezbure Marziyeyi bakiredir deyu haber...” vermişlerdir⁹⁹. Bunun üzerinde kadı, iftira eden kişilerden davacı olup olmadığını sormuştur. Marziye ise davacı olmamıştır. Had

kadisına mektub yazıla. 18 muharrrem sene 897”, Yılmaz ve Yılmaz, Osmanlılarda Sağlık, 27. Bir başka örnekte de hastalığın cüzzam olmayıp tuzlu balgam olduğunun tesbiti hekimbaşı tarafından tespit edilmiştir. Küçük ve Sak, Konya Kadı Sicili Defter 14, 16-17.

⁹⁸ Kayıt ve tahlili için bk. Galata Şeriye Sicili, nu 21, v. 135b-3'den aktaran Fethi Gedikli, “Nikola Sünnetli mi Sünnetsiz mi?” Hürriyet Tarih (2 Nisan 2003): 22.

⁹⁹ Sak ve Çetin, Konya Kadı Sicili Defter 45, 418.

suçları içerisinde takibi şikâyete bağlı olan kazf suçunun ispat edilebilmesi için Marziye'nin tıbbi açıdan tetkiki yapılmıştır. Benzer bir vakadada kızına iftira edildiğini ileri süren baba, kızının hamile olmadığını ifade etmiştir. Kadı, "... *Emine kabile hatunlara iradet olundukta hala mezbure Emine bakire ve pak ve pakizedur deyu haber...*" verilmesi üzerine yargılamayı sürdürmüştür¹⁰⁰. Kadının gebe olmadığı bakire olduğu, *kabiliyetli bayanlar* tarafından tespit edilmiştir. Kadınların bekareti konusunda "*kabile hatunlara*" danışmaya ilişkin örnekleri çoğaltmak mümkündür¹⁰¹.

Akli melekelerinin yerinde olup olmadığının tespiti için de o dönem için ruh ve sinir hastalıkları ile ilgilenen bimarhanecilerin görüşleri önem kazanmıştır. Akli melekesinin olmadığı, etrafa ve başkalarını zarar verdiği iddiası ile kadı huzuruna çıkartılan Hadice binti Ahmed'in "... *bimarhaneye vaz olunup ifakat buluncaya değin bimarhanede zabt ve terbiye olunmasını ... talep olunmuş bunun üzerine "... hazır-ı bi'l-meclis bimarhabeci Seyyid Süleymana taraf-i şeriden izin ...*"¹⁰² verilmiştir. Bu vakada ise o dönem akıl ve ruh sağlığı yerinde olmayanların konulduğu bimarhanede bu işle meşgul olan kişiye, bimarhaneciye danışılmıştır. Daha evvel verilen örneklerde mahalle sakinlerine sorulması her somut olayın muhakemesinin birbirinden farklı olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Klasik dönem kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla hekimlere, hukukun birçok alanını ilgilendiren davalarda başvurulabilmiştir. Kazf suçunda bekaret; irtidat suçunda sünnetli olma, eda ehliyeti hususunda akli melekenin varlığı, genel kamu sağlığı hususunda cüzzamın¹⁰³ mevcudiyeti dönemin hekimleri vasıtasıyla anlaşılabilmiştir. Ancak hepsinde kadıların sahip oldukları geniş takdir yetkisi göz önünde tutulmalıdır.

¹⁰⁰ Sak ve Solak, Konya Kadı Sicili Defter 53, 241

¹⁰¹ Sak ve Solak, Konya Kadı Sicili Defter 53, 383.

¹⁰² Sak ve Solak, Konya Kadı Sicili Defter 53, 300.

¹⁰³ Cüzzam hastalığı genel kamu sağlığı bakımından önem taşıdığı gibi bazı mezheplerde boşanma sebebi olması hasebiyle sosyal bir etkiye de sahiptir. Bk. Mustafa Aktürk, *İslâm Hukukunda Boşanmaya İlişkin Uyuşmazlıklarda Alternatif Çözüm Yolları* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2023), 65.

D. Hekim Görüşlerinin Davanın Seyrine Etkisi

Dava konusunun hekim mütalaasını gerektirmesinin tespit edilmesinin ardından, hekimlerin kanaatleri davanın seyrini ciddi şekilde değiştirebilmiştir. Hekimlerin kanaatleri, hukuki olmaktan ziyade doğal olarak tıbbi olmuştur. Bu tıbbi görüş, öncelikle vakanın hukuki niteliğini belirlemede kullanılmıştır. Kadılar, kural olarak bu tıbbi görüş üzerine oluşturdukları hukuki müessese ile yargılamayı sürdürmüşlerdir. Örneğin hekimlerin görüşleri, hangi tür müessir fiilin ika edildiğini ortaya koymuştur: Emetullah'ın eline ve parmaklarına müessir fiilde bulunan Mehmed'in işlediği suç tipi hekimin görüşü ile netleşmiştir. Zira parmağın iş göremez hale gelmesi, hekimlerin kanaati ile şu şekilde ortaya çıkmıştır: “...cerrâhlardan suâl olundukda, fi'l-vâki' amelden kalmışdır deyû haber vermeğın...”¹⁰⁴. Hekimlerin bu tıbbi görüşü, fiili, “tatil-i uzuv” kategorisine sokmaktadır. Kadı bu tespitin ardından, artık sanığa yönelmiş ve kendisinin savunmasını istemiştir: “... haber vermeğın vâki' hâl cârih-i merkûm Mehmed'den suâl olundukda...”. Bunun üzerinde de sanığa fıkıh kitaplarında yer alan diyet öşrü cezası verilmiştir. Hekimin tıbbi görüşü ile tespit edilen “tatil-i uzuv” suç tipi verilecek cezanın değişmesini sağlamıştır. Zira kesilen uzuv ile işlev görmeyen uzuv için ödenmesi gereken öşr bedelleri birbirinden farklıdır.

Hekim raporları, dava konusunun hukuki niteliğini değiştirebildiği gibi, uyuşmazlığın nihayete erdirilmesinde de önemli bir vazife üstlenmektedir. Örneğin irtidat suçu örneğinde verdiğimiz olayda, Nikola'nın sünnetsiz olduğunun hekim bilirkişi tarafından bildirilmesi üzere, durum sadece kayıt altına alınmıştır. Nikola'ya suçun cezası olan idam uygulanmamıştır.

Hekim raporları, günümüzde olduğu gibi, eskiden de taraflardan birisinin iddiasını veya savunmasını güçlendirmiştir. Bu noktada raporun aleyhine olan kişinin itiraz edip edilebilip edemediği önem kazanmaktadır. Yaptığımız araştırmalar kapsamında hekimlerin bilirkişi olarak verdikleri ifadeler veya raporlara itiraz edildiğine ilişkin herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Taraflar genelde bilirkişi raporu-

¹⁰⁴ Kılıç vd., Eyüb74 Cilt: 28, 279, Hüküm no: 282.

nun üzerine ve devamına yönelik hukuki tedbirler almaya çalışmışlardır. Örneğin ayıplı cariye satımına ilişkin davada, davacı, 16 gün önce satın aldığı cariyenin “bevasir” denilen hastalığa sahip olduğunu sonradan öğrendiğini ve satışın iptali ve parasının iadesini istemiştir. Davalı ise ayıbın (hastalığın) eski olduğunu reddetmektedir. Bilirkişiler ise “... ancak yedi sekiz ayda peydâ olur, maraz-ı mezbûr beyne’l-etıbbâ kızıl yel demekle ma’rûfdur, ayb-ı kadimdir...” şeklinde rapor düzenlemişlerdir¹⁰⁵. Görüldüğü üzere bu görüş, satıcının yani davalının savunmasıyla uyuşmamakta; onun aleyhine görüş beyan etmektedir. Davalı bu noktada raporun geçersiz olduğu ya da yeniden başka bir bilirkişi belirlenmesi talebinde bulunmamıştır. Bunun yerine, diğer hukuki savunma aracını, yemin teklifini ileri sürmüştür: “...müdde’î-i mezbûr câriye-i mezkûrenin aybına vâkıf oldukdan sonra kabûl ve marazına devâ ve ilâc etmeyip kabûlüne delâlet eder bir fi’l sâdır olmadığına müdde’â-aleyh talebiyle teklîf olundukda...” Davacının yemin etmesi üzerine vaka kayıt altına alınmıştır. Bilirkişi raporlarına itiraz edilmemesi, bilirkişilere olan güven ile izah edilebilir. Bu güven ilişkisi, pratikte yargılamanın hızlı neticelenmesine katkı sağlamıştır.

SONUÇ

Klasik dönem Osmanlı Hukuk sistemi içerisinde ehl-i vukuf / ehl-i hibre olarak nitelendirilen teknik ve özel bilgiye sahip bilirkişiler hem yürütme hem de yargı teşkilatında yer alır. İslam hukukunun asli kaynaklarında bilirkişiliğe ilişkin direktifler, Osmanlı uygulaması ile zenginleşmiştir. Yargı teşkilatı içerisinde ehl-i vukuf, kadı yardımcısı konumunda olup; şahitlikten farklı bir müessesesidir. Hangi konuda olursa olsun ehl-i vukufa başvuruda kadının geniş takdir yetkisi vardır. Ancak ulul’emr, Mecelle’nin 338 ve 346’ıncı maddelerinde olduğu gibi bilirkişiye başvurulması gerektiğine ilişkin kurallar ortaya koyabilir. Ehl-i vukufun özel ve teknik bilgisi olmasının yanı sıra Mecelle’deki ifadesiyle “bîgaraz” olması gerekmektedir.

Hastalıkları tedavi etmek, başlamasını veya çoğalmasını engellemek klasik dönem Osmanlı Devleti’nde önemsenen, üzerinde hassasi-

¹⁰⁵ Kılıç vd., Eyüb74 Cilt: 28, 106, Hüküm no: 76.

yetle durulan bir konu olmuştur. Pratikte “*kehhal*”inden “*cerrah*”ına, “*kabil hatun*”undan “*bimarhaneci*”sine kadar geniş bir sağlık personeli tıbbi müdahalelerde bulunabilmiştir. Osmanlı Devleti, kendisinden önceki devletlerin tecrübesi ile muhtelif yöntemlerle hekim ihtiyacını gidermiştir. Darüşşifada ve kendi dükkânlarında çalışan hekimler hakkında kanunnamelerde, mühimme kayıtlarında hükümler mevcuttur. Devletin sıkı kontrolü altında tutulan sağlık personeli, sınava tabi tutulmuş, görev sahaları belirlenmiş ve mesleklerini layıkıyla yapmaları konusunda çeşitli tedbirler alınmıştır.

Hekimler, sahip oldukları teknik ve özel bilgiler ile Osmanlı yargı teşkilatı içerisinde, keşif heyet üyesi, şuhudul hal, rıza senedinin tarafı ve ehl-i vukuf rolleri ile karşımıza çıkmışlardır. Bazı kayıtlarda hekimlerin aynı anda hem ehl-i vukuf hem keşif heyet üyesi hem de şuhudul hal olarak görev yaptığını görebiliyoruz. Hekimlerin bilirkişi olarak belirlenmesinde diğer ehl-i vukufalarda olduğu gibi kadının geniş takdir yetkisi vardır. Uygulamada kadı öncelikle dava konusunun bilirkişiye gitmesi gerektiğine karar vermekte, ardından bilirkişi görevlendirmesi yapmaktadır. Uyuşmazlık konusunun ayıplı bir köle-cariye olması bunun tipik örneğidir. Cariye-kölenin ayıplı, başka ifadeyle hastalıklı olup olmadığı ise hekimler vasıtasıyla anlaşılmıştır. Dava konusunun ayıplı bir mal olması halinde, bu hususun bilirkişi vasıtasıyla anlaşılması gerektiği yönündeki bu uygulama, çok daha sonra Mecelle’de 338’inci maddesinde kendisine yer bulacaktır. Bu husus bilirkişiye başvuru hususunda Osmanlı uygulamasında görülen istikrarın varlığına işaret etmektedir.

Kadılar kural olarak, buldukları bölgede Darüşşifa’da veya kendi dükkânlarında mesleklerini icra eden hekimleri bilirkişi olarak belirlemişlerdir. Hekimlerin görev yerlerinin merkezi otorite tarafından belirlenmiş olması, bölgede çok fazla hekimin mevcut olmaması, kadıların hekim bilirkişi belirleme konusundaki alternatiflerini sınırlamaktadır. Bu noktada can alıcı tespitlerden bir tanesi, merkezi otoritenin belirli konularda hangi hekimlerin bilirkişilik yapacağını belirlemiş olmasıdır. Hastalıklı ve buna bağlı olarak ayıplı köle ve cariyele rin durumlarının tespit edilebilmesi için hangi hekimlerin bilirkişilik yapabileceği merkezi otorite tarafından belirlenmiştir. Bu bağlamda

kadılar, belirlenen hekimleri görevlendirmişlerdir. Görevlendirilen hekimlerin isimleri mutlaka kayıtlara geçirilmiş ancak hekimler şahitlerde olduğu gibi tezkire edilmemişlerdir.

Kayıtlar, kadıların dava konusu tıbbi bir mevzu olsa dahi, hayatın olağan akışı ile anlaşılabilir hususlarda bilirkişiye gitmediklerini ortaya koymaktadır. Kadılar, ancak tıp ilmiyle uğraşanların bilebileceği hususlarda hekimlerin görüşlerine başvurmuşlardır. Bununla beraber, aynı tıbbi konu hakkında bazı kadılar hekime bilirkişi olarak başvurabilmiş iken bazıları ise başvurmamıştır. Bu tespit, bir yandan kadıların bilirkişi belirlemede sahip oldukları geniş takdir yetkisini göstermekte, öte yandan kadıların gerçekten ihtiyaç hissedilmesi halinde bilirkişi hekimlere başvurduğunu anlatmaktadır. Kadılar her somut olayın kendi koşullarına göre hekime başvurunun ihtiyaç olup olmadığına karar vermişlerdir. Bu noktada payitahtın ayıplı cariye/köle hususunda bilirkişi hekim belirlemesi halinde ve “*cüzzam*” gibi genel halk sağlığını ilgilendiren hususlarda kadıların takdir yetkilerinin sınırlandırıldığını ifade etmeliyiz.

Bilirkişi olarak görevlendirilen hekimler, keşif heyetinde yer alarak, mahkeme huzurunda şifahi olarak, kendi dükkanlarında tetkik ederek görüşlerini bildirebilmişlerdir. Hekimlerin keşif heyet üyesi olduğu vakalar genelde adam öldürme yaralama fiillerine yönelik olup, burada hekimler vakanın adli bir vaka olup olmadığının belirlenmesinde önemli rol üstlenmişlerdir. Mahremiyet gerektiren veya tetkik ve tahlil için çeşitli tıbbi araç ve gereçlere ihtiyaç duyulan dava konularında, hekimler kendi dükkanlarında veya darüşşifada veya uzmanlıklarına bağlı olarak çalıştıkları yerde incelemelerde bulunup, “muhzır” gibi görevliler ile görüşlerini kadıya bildirebilmişlerdir. Detaylı bilgi ihtiyacı ve yargılamanın hızlı olmasını temin amacıyla hekimler, kadı huzurunda şifahi olarak da görüşlerini bildirebilmişlerdir. Bu noktada önemli bir tespit mahkeme huzurunda görüş bildiren hekimlerin hukuki statülerini, ehl-i vukufuktan şahitliğe dönebilmiş olmasıdır. Hakikaten birçok kayıta, önce ehl-i vukuf olarak görüş bildiren hekimler, mahkeme huzurunda taraflardan birisinin şahidi olarak yemin etmekte ve fikir beyan etmektedirler. Bu gibi durumlar genelde ayıplı köle-cariyenin hastalığının ne zamandan beri olduğu noktasında karşımıza çıkmaktadır.

Hekimler, hukukun birçok alanında ehl-i vukuf olarak görev yapabilmişlerdir. Hekimler, ayıplı, hastalıklı köle-cariye satımına ilişkin davalarda köle-cariyede iddia edilen hastalığın mevcut olup olmadığı; hastalık varsa satım anında bu hastalığın olup olmadığında önemli rol üstlenmişlerdir. Bir cesedin veya yaralı bir kişinin keşfinde vakanın adli bir olay olup olmadığının belirlenmesinde hekimlere başvurulabilmiştir. Zina iftirası suçunda kadının bekaretinin “kabil hatunlar” ile tespit edilirken; akli melekelerinin mevcut olup olmadığı “bimarhaneciler” tarafından ortaya konabilmiştir. Dinden döndüğü buna bağlı olarak mürtedlik suçunu işlediği ileri sürülen kişinin sünnetli olması yine hekim tahlili ile tespit edilmiştir. Günümüzde tıbbi malpraktis olarak ifade edilen hekim hatasına yönelik iddialar klasik dönem Osmanlı yargısının gündemini oluşturabilmiştir. Sayıları az olmakla birlikte bu vakalarda da diğer hekimlerin görüşlerine başvurulabilmiştir. Hekimin “*ilm-i tababet ve mu’tadını tecavüz*” edip etmediği yönündeki iddiaların, muslihun ile çözümlenmesi ve iddianın kadı tarafından ciddi bulunmaması bu tarz davaların başka hekim bilirkişiye gitmemesi sonucunu doğurmuştur. Keza toplum sağlığını ilgilendiren “*cüzzam*” hastalığı iddialarında da hekimleri bilirkişi olarak görebiliyoruz.

Hekimlerin görüşleri davanın seyrini ciddi şekilde etkilemiştir. Ehl-i vukuf hekimlerin tıbbi tespitleri, kadılar tarafından hukuken tahlil edilmiş; tıbbi tespite göre davanın hukuki niteliği belirlenmiştir. Parmağın “*amelden koyulduğunun*” hekim tarafından tespit edilmesi ile sanığa *tatil-i uzuv* cezasının verilmesi örneklerden birisidir. Hekim görüşleri, uyuşmazlığın nihayete erdirilmesinde önemli rol üstlenebilmiştir. “*Bimarhaneci*” tarafından akli melekesi yerinde olmayan kişinin bimarhaneye yatırılması örnek olarak ifade edilebilir. Hekimlerin görüşlerine, bu görüş bir tarafın aleyhine dahi olmuş olsa itiraz edilmemiştir. Hekim bilirkişi görüşü aleyhine çıkan taraf, bu görüşe bağlı olarak yeni hukuki argümanlarını ileri sürmüşlerdir. Cariyenin ayıbının satım anında mevcut olduğunun, hekim tarafından belirlenmesi üzerine, satıcının, alıcının bu ayıbı satım anında bilmediğine yemin teklif etmesi bir örnek olarak zikredilebilir.

Hekimlerin bilirkişilik yapmalarında halinde ücret alıp almadıklarına ilişkin bir kayda rastlanılmamış olsa da ücret almaları yüksek ihtimaldir. Bu nokta üzerinde derinlemesine çalışılması gerekmektedir.

Klasik dönem Osmanlı tecrübesi, hekimlerin mesleklerini layıkıyla yapmalarını sağlayacak tedbirlerin alınması ve hakimlerin hekim bilirkişisi belirleme hususunda geniş takdir yetkisinin olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu hukuk tarihi birikimi, hayatın olağan akışı ile anlaşılabilirlik dava konularında hakimlerin bilirkişiye gitmeden karar vermede cesur olmalarını göstermektedir. İyi eğitim almış, çeşitli sınavlarla mesleklerini icra eden bilirkişilerin görüşlerinin rasyonalitesine olan güven, bu görüşlere itiraz yolunun kapalı olmasını sağlamaktadır. Tüm bu hususların bir araya gelmesi de yargılamanın hızlı olmasını ve alınan kararların taraflar nezdindeki meşruiyetini temin etmektedir.

YAZAR BEYANI	
Mali Destek/Teşekkür Beyanı:	Bulunmamaktadır.
Yazarların Katkıları	Eserin tamamı yazar tarafından kaleme alınmıştır.
Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı	Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir.
Etik Kurul Onayı:	Gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Abacı, Nurcan. “Osmanlı Dönemi Bilirkişilik Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma”. U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. 3 (2002): 75-84.
- Akgündüz, Ahmed. İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı’da Harem. İstanbul: Osav Yayınları, 1995.
- Akgündüz, Ahmed. Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlîlleri, 3. Kitap. İstanbul: Osav Yayınları, 1991.
- Akşit, Cevat. İslâm Ceza Hukuku ve İnsânî Esasları. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976.
- Aktürk, Mustafa. İslâm Hukukunda Boşanmaya İlişkin Uyuşmazlıklarda Alternatif Çözüm Yolları. Ankara: Adalet Yayınevi, 2023.
- Alan, Ercan. 95 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil, Transkripsiyon Ve Özet). Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi. İstanbul Marmara Üniversitesi, 2008.
- Altuntaş, Halil ve Şahin, Muzaffer. Kur’an-ı Kerim Meâli. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Arda, Berna ve Acıduman, Ahmet. “Ayıntab Şer’î Mahkeme Sicilleri’nden Örneklerle Tıp ve Hekimlik Üzerine Gözlemler”. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, 54 (2014): 283-287.
- Atalay, İbrahim Orkun. “Osmanlı Ceza Yargılaması Usulü Hukuku Üzerine Bir Deneme” Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. XI/3-4 (2007): 239-272.
- Atay, Sabri vd. İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi, 46 Numaralı Sicil (H.1096-1097 /M. 1685-1686). İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Atmaca, Yuvacan ve Demirgüç Ufuk. “Kronoloji Denemesi”, http://bizinsanmiyiz.iksv.org/wp-content/uploads/2017/11/sag%CC%86l%C4%B1k_tr_opt.pdf. (Erişim 10 Mayıs 2019).
- Avcı, Mustafa. Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler. Konya: Mimoza Yayınevi, 2014.
- Aydın, Mehmet Âkif. Türk Hukuk Tarihi. İstanbul: Beta, 1999.

- Aydın, Bilgin ve Tak, Ekrem. İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919- 927 / 1513 - 1521). İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Aykut, Nezihî vd. 3 Numaralı Muhimme Defteri. Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, 1993.
- Cin, Halil ve Akyılmaz, Gül. Türk Hukuk Tarihi. Konya: Sayram Yayınları, 2011.
- Çetin, Gürsel. "Tıbbi Malpraktis". Yorulmaz Çoşkun ve Çetin Gürsel (ed.) İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri Yeni Yasalar Çerçevesinde Hekimlerin Hukuki ve Cezai Sorumluluğu, Tıbbi Malpraktis ve Adli Raporların Düzenlenmesi Sempozyum Dizisi No: 48, İstanbul (2006): 31-42. <http://www.ctf.edu.tr/stek/pdfs/48/4802.pdf> (Erişim 10 Mayıs 2019).
- Çetin, Osman. "Bursa Şer'i Mahkeme Sicillerinden Notlar". Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi II. 2 (1987): 59-71.
- Çiftçi, Cafer. "Müşteri Memnuniyeti, Kalite ve Osmanlı Esnafı" U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 7 (2004): 17-34.
- Çukuryurt, Alime. 50 Numaralı Muhimme Defteri (993 / 1585) (s. 84 - 166) Değerlendirme- Transkripsiyon. Yüksek lisans Tezi, İstanbul Marmara Üniversitesi, 2005.
- Dağcı, Şamil. İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1996.
- Daştan, Eda. Tophane 2 Numaralı Şeriye Sicili Defteri H. 966-967/1558-1560 (İnceleme- Metin), Yüksek lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2014.
- Debbağzade, Numan. Tuhfetü's-Sukuk. İstanbul: Matbaayı Amire, 1259.
- Demir, Alpaslan. "Konya Şer'iyeye Sicillerinde Rıza Senedi Örnekleri (1659-1749)" History Studies Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, 2012, <http://www.historystudies.net/> (Erişim 13 Mayıs 2019).

- Demirci, Ahmet. 1797-1799 (H.1212-1213) yıllarına ait "3 Numaralı Tokat Şer'ıye Sicil Defteri" nin transkripsiyonu, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi) Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2007.
- Doğan, Cahid. "Bilirkişiliğin Hukuksal Yapısı Ve Tıbbî Bilirkişilik", Hakan Hakeri ve Cahid Doğan (ed.), Uluslararası Sağlık Hukuku Sempozyumu, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları 2015, s. 391- 496.
- Doğangüzel, Semra Betül. "Osmanlı Hukukunda Maktulün Kadın Olduğu İnsan Öldürme Suçları" Türk Hukuk Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı (Ankara:, Türkiye Adalet Akademisi, 2023) ss. 635-676.
- Ekinci, Ekrem Buğra. Ateş İstidâsı İslam-Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü, İstanbul: Filiz Kitabevi 2001.
- Ekşi, Ahmet. İslam Tıp Hukuku, İstanbul: Ensar Neşriyat 2011.
- Erol, Rasim vd. İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073 - 1074 / M. 1663 - 1664), İstanbul: İSAM Yayınları 2010.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin. Türk Hukuk Tarihi, İstanbul: Filiz Kitabevi 2000.
- Gedikli, Fethi. "Nikola sünnetli mi sünnetsiz mi?" Hürriyet Tarih, İstanbul: 2 Nisan 2003, s. 22.
- Gök, İlhan. Başbakanlık Osmanlı Arşivi 168 Numaralı Mühimme Defteri (S. 200-376) (1183-1185/1769-1771) Transkripsiyon, Değerlendirme, (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi) İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 2007.
- Göktaş, Hanım. 191 Numaralı Isparta Şer'ıyye Sicili (H. 1282-1283/M.1865- 1867)'nin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2012.
- Günalan, Rifat. İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987 -988 / M. 1579- 1580), İstanbul: İSAM Yayınları 2010.
- İlhan, Cengiz. Günümüz Türkçe'siyle Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye), Ankara: Yetkin Yayınları 2011.

- Kahrıman, Salih vd. İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086 - 1087 / M. 1675 - 1676), İstanbul: İSAM Yayınları 2010.
- Kal'a, Ahmet. "Esnaf". TDV İslâm Ansiklopedisi, XI, (Ankara 1995): 423-430.
- Karakaya, Harun. Osmanlı Ceza Hukuku'nda Parada Sahtecilik Suçu (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Karataş, Abdullah Vefa. "Türk Hukuk Tarihi Açısından Kul Sistemi", YBHD, Y.5, 2020/1 (2020).
- Kaynak, Rahşan. "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Üsküdar'da Esnaf Hayatı (Şer'iyeye Sicillerine Göre)", Göncüoğlu Süleyman Faruk (ed.) Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları (2012): 212-219.
- Kazan, Hilal ve Yıldız, Kenan. İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 990 -991 / M. 1582- 1583), İstanbul: İSAM Yayınları 2010
- Kılıç, Ahmet. 23 Numaralı ve 1573 Tarihli Mühimme Defteri/S. 1-86 (Özet- Transkripsiyon-Dizin), Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ Fırat Üniversitesi, 2018.
- Kılıç, Hüseyin vd. İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havâs-ı Refia) 74 Numaralı Sicil (H. 1072 - 1073 / M. 1661 - 1662) İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Kılınç, Ahmet. "Çocuk Düşürtme Suçunun 17'nci Yüzyıl İstanbul'undaki Görünümü". Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XXIII/38 (2018): 31-84.
- Kılınç, Ahmet. Osmanlı Yargılama Hukukunda Bilirkişilik (Ehl-i Hibre /Ehl-i Vukuf), 2. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi, 2022.
- Kılınç, Ahmet, Argunhan, Betül "Osmanlı Yargılama Hukunda Keşfe İlişkin Birtakım Mülâhazat (17-18. Yy. İstanbul Örnelemi)" Türk Hukuk Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Türkiye Adalet Akademisi, Ankara 2023.

- Kılınç, Ahmet, Kayar, Betül “Osmanlı Yargılama Hukukunda “Suhü’l Hâl”in Fonksiyonunu Yeniden Değerlendirme Gerekliliği” Adalet Dergisi, Cilt 62-63, sayı 1-2, Ankara 2019
- Kırca, Ersin: Başbakanlık Osmanlı Arşivi 168 Numaralı Mühimme Defteri (S.1-200) (1183-1185/1769-1771) Transkripsiyon, Değerlendirme. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Marmara Üniversitesi, 2007.
- Koyuncu, Nuran “Osmanlı Devleti’nde Esnaf Gediklerinin Hukuki Esasları, Gelişimi ve İlgası”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 26, Sayı 2, Konya 2018, s. 47-76.
- Kurt, İsmail. İstanbul Kadılığı 106 Numaralı Ferman Sicilinin Tavsif ve Tahlili. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1987.
- Küçük, Fatih ve Sak, İzzet. Konya Kadı Sicili 1080-1081/ 1669-1670 Defter 14, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları 2014.
- Örsten, Seda “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetvâ Mecmuaları, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı 4, İstanbul Güz 2007, s. 29- 40.
- Özen, Şükrü. “İslam Hukukuna Göre Yanlış Tedavide Sorumluluk”, Sarı, Nil v.dğr. (ed.) 38 Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi, Cilt 2, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005), s. 737- 752.
- Özlu, Zeynel. “Sarayı Hümâyûn Dişçileri İle İlgili Bazı Notlar,” Erdem Dergisi, 60, (Ankara 2011), s. 188-204.
- Özpolat, Leyla. 1 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (970–1019 / 1563–1610) (Değerlendirme ve Transkripsiyon), (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2016.
- Sönmez, Ali. “Polis Meclisinin Kuruluşu Ve Kaldırılışı, (1845-1850) The Foundation Of Police Council And It' s Abolition (1845-1850),” Tarih Araştırmaları Dergisi, XXIV, 37, (Ankara 2005), s. 259-275.
- Sabırlı, Tijen. “Vakfiyesi ve Muhasebe Kayıtları Işığında Atik Valide Vakfı” Göncüoğlu Süleyman Faruk (ed.) Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları 2012, s. 45-53.
- Sak, İzzet ve Çetin, Cemal. Konya Kadı Sicili 1126-1127 1714-1715 Defter 45, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları 2016.

- Sak, İzzet ve Solak İbrahim. Konya Kadı Sicili 1148-1149 / 1736-1737 Defter 53, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları 2016.
- Sak, İzzet ve Çetin, Cemal. Konya Kadı Sicili 1138-1139 / 1726-1727 Defter 50, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları 2016.
- Solak, İbrahim ve Sak, İzzet. Konya Kadı Sicili 1103-1104/1692-1693 Defter 38, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları 2016.
- Şafak, Ali. "Ehl-i Vukuf", TDV İslâm Ansiklopedisi, X, (1994): 531-533.
- Şahin, İlhan ve Emecen, Feridun M. "XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı," Osmanlı Araştırmaları Dergisi, VII-VIII (1988): 287- 308.
- Tok, Özen. "Kayseri Kadı Sicillerindeki Yaralanma ve Ölüm Vakalarıyla İlgili Keşif Raporları (1650-1660)", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22, (2007): 327-347.
- Tok, Özen. "Osmanlı Dönemi Hekim-Hasta İlişkileri (Kadı Sicillerine Göre XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)", Turkish Studies, III-IV, (2008): 788-805.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Osmanlı Tarihi. C. III, 2. Kısım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.
- Yazıcı, Fatime. 54 Numaralı Mühimme Defteri' Nin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi (1-154). Yüksek lisans Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi, 2010.
- Yıldırım, H. Osman vd. 7 Numaralı Mühimme Defteri. Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, 1998.
- Yinanç, Refet. "Sivas Abideleri ve Vakıfları". Vakıflar Dergisi, 22 (1991): 15- 44.
- Zorlu, Süleyman Emre. Osmanlı Tıp Hukuku. Ankara: Adalet Yayınevi, 2017.

Arşiv Belgeleri

- BOA), Cevdet Sıhhiye (C..SH.), 24-1151; 23- 1114.
- BOA), Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A. {DVNSMHM.d.}, 95-211-0; 91-321-0.